

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2008 metai

1

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2009

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2008

1

Vilnius 2009

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2008

1

Vilnius 2009

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2009
© Straipsnių autoriai, 2009

KĘSTUTIS RAŠKAUSKAS

LIETUVIŲ KALBOS DIEGIMAS VILNIAUS VYSKUPIJOS RELIGINIAME GYVENIME VYSKUPO STEFANO ZVIEROVIČIAUS LAIKAIS (1897–1902 M.)

Šis tyrimas yra straipsnio apie lietuvių kalbos skverbimosi į viešąją Vilniaus erdvę 1896–1901 m. tęsa¹. Jame siekiama atskleisti nacionalizmo ideologijai prijauciančių Vilniaus vyskupijos lietuvių kunigų veiklą vyskupo Stefano Zvierovičiaus (Stefan Aleksander Zwierowicz) laikais (1897–1902 m.) ir peržiūrėti istoriografijoje įsitvirtinusią nuostatą apie perdėm antilietuvišką šio vyskupo laikyseną. Tam tikrais atvejais, jei to reikalauja įsisenėjusių konfliktų pristatymo būtinybė, nevengiama chronologines ribas praplėsti į praeitį ir šiek tiek į ateitį, netgi iki 1913 m. Ypatingas dėmesys skirtas lietuvių kunigų veikimo metodams bei vyskupijos vadovybės reakcijoms. Dėmesio koncentravimas į S. Zvierovičiaus laikotarpį grindžiamas tuo, jog iki šio vyskupo laikų tautinė įtampa pasireiškė tik keliuose parapijose. Vyskupaujant Zvierovičiui tautinė įtampa ar konfliktai pasireiškė Vilniuje ir net poroje dešimčių parapijų.

XIX–XX a. sandūros konfliktai Vilniaus vyskupijoje lietuviškoje istoriografijoje ne kartą buvo pristatyti. Svarbiausios pozicijos: Broniaus Kviklio *opus magnum*², paremta tuometinėmis lietuvių spaudos publikacijomis, bei Petro Gaučo³ ir Vytauto Merkio⁴ studijos, paremtos archyviniais duomenimis. Ypač išskirtina V. Merkio apžvalga,

¹ K. Raškauskas, Kova dėl lietuvių kalbos teisių Vilniaus religiniame gyvenime 1896–1901 m., *Darbai ir dienos*, 2007, t. 48, p. 21–42.

² B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, Chicago, 1985, t. 5: *Vilniaus arkivyskupija*, d. 1–2; t. 6: *Kaišiadorių vyskupija*, Chicago, 1987.

³ P. Gaučas tyrė pridėtinių pamaldų kalbos kaitą visos Vilniaus vyskupijos lygmenyje ir pateikė šios kaitos kartografinį vaizdą – P. Gaučas, *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida: XVII a. antroji pusė–1939 m.: istorinė-geografinė analizė*, Vilnius, 2004.

⁴ V. Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius, 2006, p. 332–347.

kurioje jis aprašo lietuvių ir lenkų kalbų kaitą (taip pat ir konfliktinę) tautiškai mišriose parapijose nuo baudžios panaikinimo iki 1906 m. Autorius kaitos procesus apžvelgia nuo parapijos iki parapijos ir neskaido aptariamo laikotarpio į pavienių vyskupų laikotarpius. Apskritai visos Vilniaus vyskupijos lygmenyje gausu kraštotyriinių bei pavienių kunigų biogramas pristatančių tyrimų. Paminėtini Juozas Lebionka, Jonas Juodagalvis bei Kazys Misius. Jų publikacijose gvildenami tautiniai santykiai ir kai kuriose šiame tyrime pasirinktose parapijose⁵.

Lietuviškoje istoriografijoje išsisknijusi nuostata, jog vyskupas Stefanus Zvierovičius buvo ypač nusistatęs prieš lietuvių kalbos vartojimą bažnytiniame gyvenime ir į baltarusiškas parapijas trėmė kunigus, kurie lietuvių kalbą įvedinėjo pridėtinėse pamaldose, sakė pamokslus bei katekizavo. Tokia vizija buvo užtvirtinta Jono Basanavičiaus ir Kazimiero Šakenio memorialuose popiežiui bei Kazimiero Prapuolenio Lietuvos polonizavimo istorijoje⁶. Retas XX a. publicistas ar istorikas, užsiminęs apie šį vyskupą, nesuskubdavo pakartoti jau nukaltą šablona. Pakanka pacituoti Edvardą Vidmantą: „į gyventojų prašymus dėl gimtosios kalbos nereaguodavo, o kunigus, mėginusius atlikinėti pamaldas lietuviškai, bausdavo. Melstis ne lenkų kalba vyskupas laikė nusikaltimu. [...] S. Zvierovičius buvo vienas iš aršiausių lietuvių persekiotojų, jis savo valdžia naudojosi ne apaštalavimo, bet lietuvių lenkinimo tikslais“⁷. Jam pastaruoju metu antrina Viktoras Petkus – „vyskupas Steponas Aleksandras Žvėravičius buvo griežtai nusistatęs prieš lietuvių kalbą bažnyčiose. [...] Kunigai buvo persekiojami už lietuvių kalbos vartojimą. [...] Beveik visus lietuvių kunigus iškeldindavo iš lietuviškų parapijų, o jų vietoje dirbo kunigai lenkai, nemokantys lietuvių kalbos“⁸.

Ši požiūrį suformavo nelegali XIX–XX a. sandūros lietuvių spauda, kurios korespondentai informaciją neretai gaudavo iš lietuvių kunigų. Svarbus veiksnys buvo vyskupo konfliktas su Vilniaus lietuvių inteligentija bei šios terpės žmonių paskleista vizija apie užsispyrėlišką vyskupo nenorą įsileisti lietuvišką kalbą į vilniečių religinį gyvenimą. Toks požiūris iki šiol išsilaikė dėl tyrinėtojų negalėjimo ar nenoro „prakalbinti“ archyvinę medžiagą bei palyginti jos duomenis su to meto lietuvių spaudos duomenimis. Pamėginęs tai padaryti V. Merkys priėjo prie išvados, jog „vyskupijos

⁵ K. Misius, Lietuvių kalba Žaslių ir Paparčių apylinkėse, *Paparčių ir Žaslių apylinkės*, Kaišiadorys, 1997, p. 89–114; J. Lebionka, Bekompromisinis kovotojas už lietuvių kalbą Vilniuje, *Voruta*, 1998, Nr. 42; 1999, Nr. 6; J. Juodagalvis, *Švenčionys: dvaras – miestelis – miestas*, Vilnius, 2001.

⁶ [J. Basanavičius], *Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose. Lietuvių raštas, paduotas J. Šventenybei Pijui X Popiežiui ir visiems S.R. Katalikų Bažnyčios Kardinolams. De lingua polonica in ecclesiis Lithuaniae, Caunae*, 1906, p. 22–23; [K. Šakenis], *Stosunki litewsko-polskie w diecezji wileńskiej i nadużycia partii wszechpolskiej. Memorial duchowieństwa litewskiego*, Wilno, 1913, s. 25–26; K. P r o p o l a n i s, *Polskie apostołstwo na Litwie (szkic historyczny 1387–1912 r.)*, Wilno, 1913, s. 134.

⁷ E. Vidmantas, *Religinis tautinis sąjūdis Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje*, Vilnius, 1995, p. 143.

⁸ V. Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius, 2002, p. 654.

vadovybė, iškilus parapijiečių konfliktams dėl kalbų vartojimo religinėje praktikoje, neįstengė jų spręsti demokratiškai, vis grėžėsi į luomines tradicijas. Dėl to šis ne silpnėjo, o stiprėjo, ardydamas vieningas parapijų bendruomenes⁹. Čia jis vertina taip pat ir S. Zvierovičiaus politiką ir, kaip matyti, susilaiko nuo perdėm antilietuviškų vyskupų elgesio linijų išryškavimo.

Įprastai tarp šių konfliktų priežasčių (ar išorinių veiksnių) išskiriamas dvarininkų, turėjusių įtaką konsistorijoje ir besipriešinusių religinio gyvenimo lietuviškimui, vaidmuo¹⁰. Vis dėlto galima pamėginti pažvelgti į šiuos konfliktus kompleksiščiau ir juose matyti daugiau spaudimo grupių – pavyzdžiui, bajorkaimių bajorus ir dvarininkus, tarp kurių būta ir aktyviai veikusių lietuviško nacionalizmo šalininkų. Paskutiniame XIX a. dešimtmetyje jau pradėjo veikti nacionalizmo socialinės mobilizacijos mechanizmas, todėl galima paieškoti nedidelių valstiečių grupelių, kurios išsąmonindavo save kaip lietuvius arba lenkus bei buvo paveiktos tautinio prozelitizmo įkarščio. Kita spaudimo grupė – iš valstiečių kilę ir nacionalistines lietuvių tautos „žadinimo“ idėjas pasiryžę įgyvendinti jauni lietuvių kunigai. Jų, traktuojamų kaip daugiau ar mažiau konsoliduotos spaudimo grupės, veikla dar nebuvo tyrinėta.

Konfliktinės situacijos tautiniu pagrindu tiek Zvierovičiaus, tiek jo pirmtakų laikais sunkiai apčiuopiamos, nes tada kurijoje nebuvo vedamos bylos, skirtos lietuvių ir lenkų konfliktams. Parapijiečių skundai ar prašymai buvo išsklaidyti po asmenines kunigų bylas arba įjungti į storas „įvairių skundų prieš kunigus“ bylas. Be to, kai kurios kurijos archyvo bylos yra prapuolusios arba gali būti „pasislėpusios“ po ne visai adekvatais pavadinimais. Tyrimo pagrindą visgi sudaro archyvinė medžiaga iš Vilniaus (arki)vyskupijos ir generalgubernatoriaus fondų¹¹. Kita vertus, lietuvių ir lenkų periodiniai leidiniai tuo metu turėjo labai mažai vietinių korespondentų, kurie būtų galėję nušviesti padėtį „karštuose taškuose“. Lietuvių spauda tautinius konfliktus aprašydavo fragmentiškai, o lenkų spaudoje šie konfliktai beveik visai neatsispindėjo.

Tyrime Vilniaus vyskupijos erdvė, kurioje gyventa lietuvių, „suraikoma“ į atskirus regionus. Išskiriami teritoriniai ruožai, kur lietuvių buvo absoliuti dauguma ir lenkėjimas neprogresavo. Išskiriamos zonos, kur lietuvių kalba sparčiai traukėsi ne tik iš viešojo gyvenimo, bet ir iš privačios sferos. Kita vertus, išskirti regionai, kur polonizavimosi procesai neprogresavo, bet jau buvo suardę lietuviškų kaimo bendruomenių

⁹ V. Merkys, *Tautiniai santykiai...*, p. 347.

¹⁰ Ten pat, p. 366–69.

¹¹ Byla dėl tautinės įtampos Butrimonių parapijoje. 1900–1903 m., *Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – *LMAB RS*), f. 318, b. 22092; Kun. K. Kybelio byla 1898–1899 m., *Lietuvos valstybinis istorijos archyvas* (toliau – *LVIA*), f. 378, PS, 1898 m., b. 51; Parapijiečių skundų prieš klebonus byla. 1897 m., ten pat, f. 694, ap. 1, b. 2571; Kun. J. Šimkūno asmeninė byla, ten pat, ap. 3, b. 1202; Byla dėl gelvoniečių skundų prieš kleboną J. Krynski, ten pat, ap. 1, b. 4687.

etninį homogeniškumą. Galiausiai išskirtinas Pietryčių Lietuvos atvejis, kur formavosi tuteišių fenomenas ir lietuvių bei lenkų konfliktai dar nebuvo prasidėję.

Tipologizuojant tautiškai mišrias parapijas iškilo poreikis pasiremti statistiniais duomenimis. 1897 m. surašymo duomenys, fiksuojantys sustabdytą tautinės saviidentifikacijos akimirką, „iš dalies leido pasireikšti pačiam subjektui“¹², bet buvo rinkti ir apdoroti pagal valstybinį administracinį suskirstymą. Dėl to jo duomenys šiam tyrimui netinkami. Tipologizuojant vyskupijos erdvę pasiremta 1912–1914 m. kurijos surinkta informacija apie lietuvių skaičių mišriose vyskupijos parapijose. Šie duomenys fiksuoja vėlesnį kiekybinį tautybių santykio vaizdą nei Stefano Zvierovičiaus laikais. Be to, polonizavimosi procesai per dešimtmetį nuo vyskupo ištrėmimo gerokai pakeitė kai kurių regionų etninę sudėtį. Šių vėlyvų duomenų įvedimas į tyrimo lauką grindžiamas tuo, jog nesiekama rekonstruoti kiekybinio lietuvių ir lenkų santykio *visose* mišriose parapijose aptariamam laikotarpiu. Siekiama tik apytiksliai nurodyti tautybių santykių konfliktinėse parapijose. Minėto bažnytinio surašymo statistiką atgaline data papildžius periodikos ir kurijos archyvo duomenimis, galima susidaryti vaizdą apie lietuvių ir lenkakalbių skaičių aptariamose parapijose.

Lietuvių kunigų konsoliduoto veikimo prielaida

Vilnija lietuvių vaizduotėje funkcionavo kaip integrali Lietuvos dalis, tik aiškiai nebuvo suvokiamos šio regiono lietuviškumo ribos. XIX a. antros pusės statistiniai kartografiniai tautinės Vilnijos sudėties tyrinėjimai rodė netolygų vaizdą ne tik dėl greitėjančios asimiliacijos – dar jie buvo fragmentiški ir subjektyvūs. Pagal juos buvo galima tik neginčijamai teigti, jog gausėja sulenkėjusių valstiečių ir į šiaurę bei vakarus nuo Vilniaus formuojasi didelės lenkakalbės salos¹³. Lietuvių publicistikoje pagrindinis polonizacijos (pabrėžta būtent *polonizacija*, o ne *polonizavimasis*) įrankis buvo Katalikų bažnyčia (sekuliarizacijos paliestų pasauliečių versijoje) arba sulenkėję dvasininkai (dvasininkų versijoje), kurie nuo pat krikščionybės įvedimo lietuvių kalbą traktavo kaip pagonių kalbą, sąmoningai tapatino katalikybę su lenkiškumu tam, kad tamsi liaudis laikytų kalbėjimą lietuviškai nuodėme. Galiausiai prieita išvados, jog polonizacija yra pavojingesnė nei rusifikacija, nes ji vyksta per *savąją* bažnyčią, prie kurios valstietija šliejasi kaip prie katalikybės išsaugojimo forpostu. Inteligentijai misija piršosi savaime – polonizuotos *savo liaudies* relituanizacija. Metaforiškai kalbant – ligos sustabdymas bei jos pasekmių šalinimas. Kadangi neturėta iliuzijų, jog

¹² V. Merkys, *Tautiniai santykiai...*, p. 95.

¹³ Tautinės statistikos duomenys analizuojami jau nuo 1901 m. Nesigilinant į turtingą šio klausimo istoriografiją, galima nurodyti du reprezentacinius skirtingos žiūros į šiuos procesus apibendrinimus – V. Merkys, *Tautiniai santykiai...*, p. 68–110; P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa, 1997, s. 11–83.

polonizatoriai (arba kitaip *polonomanai*) leis tai padaryti taikiai, šis procesas matytas kaip *kova*, kurios priešakinėse linijose stovi mokytojai ir kunigai¹⁴.

Dalies Vilniaus vyskupijos lietuvių kunigų neva organizuotą antivalstybinę veiklą Trakų apskrityje 1899 m. pastebėjo provincijos mokytojai. Duomenis apibendrino Vilniaus švietimo apygardos globėjas, sukonstravęs vaizdą apie dešimties kunigų ir trijų pasauliečių (vienas iš jų Donatas Malinauskas) neformalią organizaciją, kuriai vadovavo Žaslių klebonas Kazimieras Kybelis, „kurio parapija, esanti netoli geležinkelio stoties, yra gana patogi vieta suvažiavimams“¹⁵. Organizuotą kunigų ir pasauliečių (vėl minimas D. Malinauskas) veikimą, šį kartą nukeiptą į religinio gyvenimo lietuvinimą, toje pat erdvėje kitais metais pastebėjo ir bajorai. Tik šį kartą lyderiu buvo matomas kunigas Jonas Burba¹⁶. 1903 m. buvo užfiksuotas aštuonių kunigų susibūrimas Čiobiškyje pas kunigą Stanislovą Šlamą¹⁷. Valdininkija progai pasitaikius sunkiai atsispirdavo pagundai išžvelgti antivalstybinę kunigų veiklą. Kai kurie dvarininkai taip pat. Vis dėlto šių liudijimų nevertėtų atmesti vien dėl jų pateikėjų šališkumo. Nei dėl to, kad šie duomenys atsitiktiniai ir fragmentiški. Kaip ir dėl to, kad juose minimi vis kiti kunigai, išskyrus kunigą Stanislovą Šlamą, kuris figūruoja visuose trijuose dokumentuose. Atkreiptinas dėmesys ir į D. Malinausko, kuris buvo aktyvus lietuvių pastangų lietuvininti Vilniaus religinę erdvę dalyvis, paminėjimą.

Galima rizikuoti daryti prielaidą, jog šie paminėjimai miglotai fiksuoja Trakų apskrityje veikusį neformalizuotą lietuvių kunigų sambūrį. Atkaklus D. Malinausko minėjimas nurodo į ryšius su Vilniaus lietuvių inteligentijos terpe. Išanalizavus to meto spaudoje bei archyvuose šaltiniuose išmėtytus duomenis, galima fiksuoti *tikėtiną* šio sambūrio sudėtį. Patys vyriausi iš jų – Jonas Burba (1848–1915) bei Mykolas Masiulis (1848–1906) galėjo būti pažįstami nuo seminarijos laikų¹⁸. Kitus kunigus, pritaikius Vilmos Žaltauskaitės pasiūlytą kultūrinės kartos sampratą, galima priskirti 1860–1875 m. kartai¹⁹. Jurgis Zimkus (1861–1922), Jonas Masiulis (1862–1931) bei Juozas Šimkūnas (1862–1931) buvo kursiokai²⁰. Prie jų galima priskirti ir Igną

¹⁴ Plačiau žr. K. Buchowski, *Litwomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzegane i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej polowie XX wieku*, Białystok, 2005, s. 53–74.

¹⁵ Vilniaus švietimo apygardos globėjo pranešimas generalgubernatoriui. 1899 m. lapkričio 17 d., *LVIA*, f. 378, PS, 1898 m., b. 51, l. 16–17. Vertimas: K. Misius, Lietuvių kalba Žaslių ir Paparčių apylinkėse, p. 99–100.

¹⁶ B. Skaržynskio laiškas Vilniaus vyskupui S. Zvierovičiui. 1900 m. spalio 4 d., *LMAB RS*, f. 318, b. 22092, l. 1.

¹⁷ Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus vyskupijos valdytojui V. Radziminskiui-Fronckevičiui. 1903 m. birželio 20 d., *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 2630, l. 4.

¹⁸ Mykolas Masiulis Vilniaus seminariją baigė 1876 m., o Jonas Burba – 1878 m.

¹⁹ V. Žaltauskaitė, Dvasininkijos kartų konfliktas (retorika ir turinys), *Darbai ir dienos*, 2001, t. 28, p. 244.

²⁰ Jurgis Zimkus seminariją baigė 1886 m., o J. Masiulis bei J. Šimkūnas metais vėliau.

Kazakevičių (1861–1928), į Vilniaus vyskupiją 1900 m. perėjęs Kazimieras Kybelis (1868–1902)²¹ yra tarsi tarpininkas tarp šių „senjorų“ ir pačių aktyviausių imaginacinio sambūrio veikėjų, baigusių Vilniaus kunigų seminariją 1894–1898 m. Prie jų galima priskirti Ignotą Šoparą (1864–1931), Aleksą Racevičių (1871–1856), Feliksą Garbatavičių (1867–1906), Motiejų Meštiką (1869 – po 1915 m.), Kazimierą Daukšą (1866–1939), Benediktą Krištaponį (1870–1940), Feliksą Baltušką (1865–1944), Antaną Pakštį (1870–1937), Vincentą Miškinį (1868–1940), Petrą Čelkį (1865–1898), Pranciškų Raštutį (1867–1920), Placidą Šarkauską (1871 – po 1918 m.) bei Stanislovą Šlamą (1866–1951). Šio sambūrio konstravimas remiasi prielaida, jog tuo pat metu seminarijoje studijavusius konfratrus galėjo sieti bičiulystės ryšiai, sustiprinti atsidavimu tautiniams idealams. Šią prielaidą patvirtina ir tai, jog Vilniaus kunigų seminarijoje lietuvių klierikų būrė ne tik asmeninė bičiulystė, bet ir struktūra – 1897 m. Jurgis Šaulys įkūrė pusiau slaptą lietuvių klierikų „Kūdikio“ draugiją, kurios tikslas buvo apsirūpinti lietuviškais leidiniais²².

XIX a. pabaigoje daugiau nei pusė klierikų Vilniaus seminarijoje ir kunigų vyskupijoje (apie 60 %) buvo valstietiškos kilmės. Tarp kilusių iš šio luomo dvasiškių dominavo lietuviai (apie 80 %), kurie savo ruožtu buvo ateiviai iš Kauno gubernijos, ypač iš Aukštaitijos²³. Apskritai apie 2/3 seminaristų ir Vilniaus vyskupijos kunigų buvo kilę iš Kauno gubernijos²⁴. Tai reiškia, jog jaunoji konfesinės lietuvių inteligentijos karta (gimusi 1860–1875 m.) buvo kilusi iš regiono, kuriame plito lietuviška nelegali spauda, ir dar prieš stodami į seminariją dalis jų galėjo susidurti su moderniojo tautiškumo propaganda.

Šios kartos visuomeniškai aktyviausi atstovai priėmė nuostatą, jog lietuvių kalba yra esminis lietuviškumo požymis. Todėl nacionalizmo akivaizdoje Bažnyčia turi būti atvira kalbiniams pokyčiams religinėje sferoje. Bažnyčia turi „sutautėti“, nes tik taip jos mokymas geriau prigis kintančioje visuomenėje. Viena šio posūkio pasekmių yra ta, kad lietuvių kalba turi būti sugrąžinta į pridėtines bažnytines apeigas bei pamokslus ir šiose sferoje būtų minimalizuotas lenkų kalbos vartojimas. Tokia yra Bažnyčios (natūraliai ir Kristaus) valia, išreikšta Tridento susirinkimo nutarimuose. Be to, kunigai turi įsilieti į lietuviškos kultūros bei sąmoningumo ugdymą ir taip „kovoje dėl sielų“ priimti liberaliosios inteligentijos iššūkius. Kita vertus, Bažnyčia neturi būti pajungta nacionalistiniams tikslams, kitaip tariant, neturi būti konstruojama tautinė bažnyčia.

Nemenką įtaką kunigų veiksams galėjo daryti ir socialinis antagonizmas – lietuvių valstiečių vaikai iš namų neretai išsinešdavo antipatiją „ponams“, tapatintiems su

²¹ Jis seminariją baigė 1891 m.

²² J. Stakauskas, *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius, 2003, p. 272–273.

²³ V. Merkys, *Tautiniai santykiai...*, p. 199. Tarp aukščiau išvardytų devyniolikos kunigų lietuvių tik pora buvo kilę iš Vilniaus gubernijos, o 9 – iš Aukštaitijos.

²⁴ V. Žaltauskaitė, Luomas ir etniškumas dvasininkų rengimo reformų projektuose. XIX a. paskutinieji dešimtmečiai, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2002, t. 20, p. 204; V. Merkys, *Tautiniai santykiai...*, p. 198–199.

lenkais, o bajoriškos kilmės studentai neretai iššaukiančiai šalindavosi tokių, ir dar litvomanija apsikrėtusių, konfratrų. Žema kilmė lemdavo ir būsimųjų kunigų santykius su bajorais, nes kai kurie jų negalėjo arba tiesiog nenorėjo prie bajorų ar dvarininkų pritapti. Ši nesantaika susipindavo su konfliktais dėl kalbų vartojimo bažnyčiose²⁵.

Lietuvių kalbos padėtis lietuviškose parapijose

Išskirtina zona, kurioje lietuviai kiekybiškai absoliučiai dominavo (apie 85–97 % katalikų), o sąmoningi lenkakalbiai gyveno dvarelių įtakos zonose bei miesteliuose. Tai buvo vakarinio ir šiaurinio vyskupijos pakraščio parapijos. Vienas tokių parapijų masyvas buvo prigludęs prie Nemuno ir driekėsi nuo Kruonio iki Druskininkų (išimtis – Alytaus apylinkės). Kita juosta driekėsi vyskupijos pasieniu Aukštaitijoje – nuo Bagaslaviškio iki Tverečiaus. Tuometinėje spaudoje šmėkštelėdavo žinutės apie menką tautinį sąmoningumą šiose beveik grynai lietuviškose parapijose – Birštone „žmonės tikri lietuviai, bet apie tautystę nieko neišmano. [...] Vaikus mokina daugiau iš lenkiškų elementorių ir sako, kad iš lenkiško daug lengviau išmokyti“²⁶. Marcinkonyse „jei kas mokėjo skaityti ir meldės – tai tik iš lenkiškų maldaknygių“²⁷. Nedzingėje „laikraščių ir knygų mažai kas teskaito. Nedzingiečiai labai pripratę prie visokio lenkiško“²⁸. Daugumoje šių vyskupijos paribio parapijų XIX ir XX a. sandūroje bažnyčioje nuo seno dominavo lietuvių kalba.

Keliose parapijose S. Zvierovičiaus laikais šios kalbos vartojimo proporcijos išaugo be tautinės įtampos. Taip buvo **Marcinkonyse**, kur 1912 m. lenkais užsirašė tik 80 žmonių (daugiausia geležinkelio tarnautojai). Paraliturģija ir pamokslai čia iki klebono Jono Šablisko (1896–1906) buvo padalyti po lygiai. Klebonas tik atvykęs panaikino lenkų kalbos vartojimą bažnyčioje ir pasižymėjo kaip aktyvus lietuvių tautinės savimonės kėlėjas²⁹. **Nemunaityje**, kur lenkų buvo apie 150–200, XIX a. pabaigoje pamokslai buvo sakomi lietuviškai, o lenkiškai – tik per atlaidus. Giedota abiejomis kalbomis, bet 1894 m. giedojimai lenkų kalba liovėsi³⁰. Klebonas Feliksas Baltuška (1899–1930) išvystė plačią sielovadinę ir tautinio susipratimo žadinimo veiklą. Per ketelį metų lenkų kalba tyliai buvo visiškai išstumta iš paraliturģijos³¹.

²⁵ K. Buchowski, *Litwomani i polonizatorzy...*, s. 45; V. Merkys, *Tautiniai santykiai...*, p. 199.

²⁶ Iš Birštono / Oro Paukštelis, *Tėvynės sargas*, 1899, Nr. 1, p. 43–44.

²⁷ L. G i r a, Iš Dzūkijos krašto (Marcinkonys), *Vilniaus žinios*, 1905 07 01 (12), Nr. 159, p. 3.

²⁸ Nedzingė / Neišmanėlis, *Šaltinis*, 1907 08 28 (09 10), Nr. 37, p. 587.

²⁹ J. Lebiońska, Lietuvių kalba Vilniaus gubernijos bažnyčiose 1874 metais, *Voruta*, 1998, Nr. 2, p. 6; Suraszas lietuviszkų parakvijų Vilniaus Vyskupystėje su žiniomis, kame da yra lietuviszki pamokslai, o kame jau nėra, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1894 spalio, Nr. 20, p. 156; L. G i r a, Iš Dzūkijos krašto; Marcinkonys / Balandis, *Vienybė*, 1909 08 11 (24), Nr. 32, p. 498.

³⁰ Vilniaus rėdyba / J. Stagaras, *Vienybė lietuvininkų*, 1894 12 11, Nr. 50, p. 594. Ši tvarka nebuvo stabili, nes apie 1900 m. vėl giedota abiejomis kalbomis. Žr. [V. Mickevičius-Kapsukas], Vilniaus gubernijos lietuviai ir jų tautiškas atgijimas, *Varpas*, 1902, Nr. 6, p. 64.

³¹ [P. Žitkevičius], Nemunaitis / Gegutė, *Vilniaus žinios*, 1905 03 27 (04 09), Nr. 79, p. 4.

Bekonfliktinė pamaldų lituanizacija progresavo ir parapijose, kur lenkų būta daugiau. **Alovėje**, kur amžių sandūroje lietuvių buvo 4/5 parapijos, Evangelija skaityta ir pamokslai sakyti lenkiškai ir lietuviškai. Taip pat nereguliariai lietuviškai būdavo giedamas rožančius. Kitos pridėtinės pamaldos vykdavo lenkiškai. Klebonas Rapolas Juknys (1902–1909) tuoj po atvykimo, lietuviams prašant ir lenkams neprieštaraujant, padalijo paraliturgiją pusiau. Lenkai po kiek laiko nustojo giedoti savo kalba ir pridėtinės pamaldos vykdavo lietuviškai³². **Bagaslaviškyje**, kur lenkų XX a. pirmame dešimtmetyje būta apie šeštadalį, paraliturgija būdavo atliekama lietuviškai, pamokslai sakomi lietuviškai ir lenkiškai. Amžių sandūroje lenkiški pamokslai pradėti sakyti tik per atlaidus; nepasitenkinimo iš daugiau nei pusiatūkstantinės lenkakalbių bendruomenės dėl to nekilo³³.

Visgi būta atvejų, kai beveik grynai lietuviškose parapijose iš ambonos skambėdavo tik lenkų kalba, ir tai buvo kliūtis lietuvių nacionaliniam sąmonėjimui. **Mielagėnuose** lenkų buvo apie šeštadalį. Klebonaujant kunigui A. Sabaliauskui (1872–1896) lietuviškų pamokslų nebuvo. Neaišku, ar būta lietuviškos paraliturgijos. 1883 m. parapijiečiai, pabrėždami klebono nenorą kalbėti lietuviškai, skundėsi vyskupui. Vėliau būta ir daugiau skundų, bet jie Vilniuje liko be atgarsio. Po jo čia klebonavęs kunigas Leonas Čudovskis (1896–1897) pramoko lietuvių kalbos, parašytus lenkiškus pamokslus duodavo vietiniams lietuviams išversti ir šiuos vertimus skaitydavo. Jo įpėdinis Jonas Gaudzevičius (1897–1903) vėl grįžo prie lenkų kalbos³⁴. Kitas panašus atvejis – **Birštono** parapija, kurioje XIX a. pabaigoje lenkų skaičius vos viršijo 100 žmonių ribą. Vis dėlto pamokslai sakyti lenkiškai, nes nusenęs klebonas nemokėjo lietuviškai. Tiesa, pridėtinės pamaldos čia buvo tik lietuviškos. Vėliau klebonas lietuviškai pramoko paskaityti Evangeliją. Naujas klebonas Aleksas Racevičius (1897–1899) pravedė švelnią reformą – pamainomis su lenkiškais pradėjo sakyti ir lietuviškus pamokslus³⁵.

³²R. Juknys, List do Redakcji, *Kurjer litewski*, 1908 07 04 (17), Nr. 151, s. 3; W. Kuciewicz, W sprawie olawskiej, *Goniec wilenski*, 1909 02 07 (20), Nr. 30, s. 2.

³³1884 m. duomenys apie pridėtinių pamaldų kalbą mišriose parapijose, *LVI*, b. 378, PS, 1884 m., b. 976, l. 20; Suraszas lietuviškų parakvių Vilniaus Vyskupystėje..., L. Gira, J. Vileišis, Platinimas lenkų karalystės, *Naujienos*, 1902, Nr. 9, p. 13; Dekano V. Mirono duomenys apie pamaldų tvarką Merkinės dekanate. 1911 m. sausio 3 d., *LVI*, f. 694, ap. 1, b. 2951, l. 22.

³⁴[K. Sakalauskas], Iš Lietuvos / Vanagėlis, *Aušra*, 1883 liepa, Nr. 5, p. 147–148; [V. Mickėvičius-Kapsukas], Vilniaus gubernijos lietuviai..., p. 61; [K. Strazdas], Mielagėnai / R. Paukštelis, *Vilniaus žinios*, 1905 08 03 (16), Nr. 187, p. 3; [Z. Žemaitis], Mielagėnai / Z. Z-is, *Vilniaus žinios*, 1905 09 01 (14), Nr. 256, p. 3; Mielagėnai, *Šaltinis*, 1909 11 17 (30), Nr. 47, p. 746; Mielagėnai / Žioplis, *Viltis*, 1914 07 01 (14), Nr. 143, p. 2.

³⁵J. Lebiońska, Lietuvių kalba..., Iš Birštono / Bal. Dieglys, *Varpas*, 1890, Nr. 9, p. 366–367; Birštonas / Balandis, *Varpas*, 1893, Nr. 12, p. 186–187; Birštonys / O. Lietuvaitė, *Vienybė lietuvininkų*, 1894 07 30, Nr. 31, p. 366–367; Iš Birštono / Oro Paukštelis, *Tėvynės sargas*, 1899, Nr. 1, p. 43–44.

Dar vienas atvejis – **Nemajūnų** parapija, kurioje lietuvių buvo apie 9/10 parapijiečių³⁶. Paraliturģija iki amžių sandūros buvo lietuviška, pamokslai sakyti abiem kalbomis, bet neaišku, kokių santykiu³⁷. Klebonas Konstantinas Vaškevičius (1902–1906) tikriausiai labai prastai mokėjo lietuviškai ir nuo 1902 m. pavasario sakė tik lenkiškus pamokslius. Ši kaita kėlė parapijiečių lietuvių nepasitenkinimą, atsispindėjusį lietuvių spaudoje³⁸.

Vis dėlto keliose šio tipo parapijose S. Zvierovičiaus laikais lituanizacija nepraėjo be įtampos. Lietuviškoje **Punios** parapijoje pamaldų tvarka iki Zvierovičiaus vyskupavimo laikų griežtai nebuvo sutvarkyta. Kiekybiškai vyravo lietuviški pamokslai bei giedojimai³⁹. Klebonas Antanas Pakštys (1900–1902) sunormino pamokslų sakymą: vieną sekmadienį lietuviškai, kitą – lenkiškai⁴⁰. Anot lietuviškos versijos, klebonas Butkevičius (1902–1903) 1902 m. pavasarį pamėgino padidinti lenkiškų giedojimų kiekį, bet susidūrė su lietuvių pasipriešinimu. Šie vieną sekmadienį neatėjo giedoti rožančiaus. To pakako, kad liktų buvusi proporcija⁴¹. Neaiškus šio klebono veiksmo kontekstas.

Šiauriniame vyskupijos pakraštyje įtampos būta daugiau. **Čiobiškyje** lietuvių buvo 5/6 parapijiečių⁴². Lenkiškos paraliturģijos nebuvo, bet buvo sakomi lietuviški ir lenkiški pamokslai⁴³. Klebonas S. Šlamas (1899–1904) tikriausiai buvo panaikinęs ar mėgino panaikinti lenkiškus pamokslius. Parapijoje būta lenkų grupės, kuri skundėsi vyskupui, ir klebonas turėjo pasiaiškinti⁴⁴. Po to lenkiški pamokslai buvo sakomi kas antrą sekmadienį.

Labanore, kur lietuvių buvo absoliuti dauguma, pridėtinės pamaldos ir pamokslai sakyti tik lietuviškai. Tik Evangelija skaityta abiem kalbomis⁴⁵. Radikalumu pasižymėjęs klebonas Ignas Šoparas (1900–1902) pamėgino panaikinti lenkiškus Evangelijos skaitinius. Lenkų bajorai pasiskundė vyskupui. Šis įpareigojo Švenčionių dekaną

³⁶ Statistiniai duomenys tais atvejais, kai bus nurodoma tautinė parapijų sudėtis, paimti iš Vilniaus vyskupijos kunigų suvažiavime 1909 m. surinktų duomenų (Wykaz parafii djecezji wileńskieij z ludnością litewską i mieszańą, *Litwa*, 1909, nr. 10, s. 148–150) ir Vilniaus vyskupijos konsistorijoje apibendrintų 1912–1913 m. surašymų (Tautinė statistika Vilniaus vyskupijoje ir kunigų sąrašai 1914 m., *LMAB RS*, f. 44, b. 27).

³⁷ Suraszas lietuviszkų parakvjų Vilniaus Vyskupystėje...; [V. Mickevičius-Kapsukas], Vilniaus gubernijos lietuviai..., p. 64.

³⁸ L. Gira, Jeznas, Nemaniūnai, *Naujienos*, 1902, Nr. 10, p. 15; [J. Alekna], Dar keletas žodžių apie lietuvių ištautėjimą ir to ištautėjimo priežastis ir jų prašalinimas / J., *Vilniaus žinios*, 1905 05 31 (06 13), Nr. 133, p. 1.

³⁹ Punia, *Ūkininkas*, 1899, Nr. 2, p. 29; Punia, *Vienybė lietuvininkų*, 1900, Nr. 47, p. 569–570.

⁴⁰ Punė / Parapijonis, *Viltis*, 1908 03 19 (04 01), Nr. 34, p. 2–3.

⁴¹ L. Gira, J. Vileišis, Platinimas lenkų karalystės..., p. 13–14.

⁴² 1909 ir 1912 m. surašymo duomenys liudija lietuvių skaičių nekeitant – lietuvių būta apie 85 % .

⁴³ Suraszas lietuviszkų parakvjų Vilniaus Vyskupystėje...; Pamaldų tvarka dalyje Vilniaus vyskupijos parapijų 1901 m., *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 2951, l. 5.

⁴⁴ S. Žąsinas, Kovoje su lenkyste, *Knygnešys 1864–1904*, t. 2, Kaunas, 1928, p. 304.

⁴⁵ J. Lebiõnka, Lietuvių kalba...; Suraszas lietuviszkų parakvjų Vilniaus Vyskupystėje...

Možę Jusevičių išpėti kleboną, kad neniekintų lenkų kalbos ir sugražintų Evangelijos skaitinius. Kunigas I. Šoparas tikriausiai atsisakė tai padaryti ir už šį radikalizmą buvo iškeltas vikaru į Lydą. Po jo atkeltas Jonas Sadūnas (1902–1911) laikėsi ankstesnės praktikos⁴⁶.

Lietuviškoje **Kaltanėnų** parapijoje kunigo K. Aglinsko laikais (1874–1895) paraliturgija vieną sekmadienį būdavo atliekama lietuviškai, kitą lenkiškai. Pamokslai dažniau sakyti lenkiškai⁴⁷. Lietuviai dėl to 1894 m. skundėsi vyskupui Antanui Audzevičiui (1890–1895), kuris tyrimą pavedė atlikti Švenčionių dekanui M. Jusevičiui. Neaišku, kokie sprendimai po tyrimo buvo priimti⁴⁸. Lietuvių aktyvumas padidėjo čia atkėlus klebonauti Motiejų Meštiką (1898–1916). Jis padalijo pamokslus pusiau ir jo laikais vieną sekmadienį paraliturgija ir pamokslai būdavo lietuviški, kitą lenkiški. Dėl to buvo kilusi įtampa parapijoje, lietuviai kartais užgiedodavo lenkų dienomis. Gali būti, kad įtampą sukėlė tai, kad Meštikas lenkų dienomis leido giedoti ir lietuviams. Lenkai dėl to galbūt skundėsi vyskupui S. Zvierovičiui⁴⁹.

Videniškių parapija išsiskyrė kaip ilgametis įtampos židynys⁵⁰. Iki atvykstant klebonauti kunigui Alfonsui Grybauskui (1874–1906), paraliturgijoje ir pamoksluose vartota lietuvių kalba⁵¹. Naujas klebonas panaikino lietuviškas pridėtines pamaldas ir nustojo sakyti lietuviškus pamokslus. Lietuviškai būdavo paskaitoma Evangelija ir aiškinamas katekizmas. Griežtumu pasižymėjęs A. Grybauskas teisinosi, kad jis pakankamai gerai nemoka lietuvių kalbos, todėl pamokslų nesakąs. Jo charakterio savybės ir lietuvių kalbos pašalinimas sukėlė dalies lietuvių nepasitenkinimą.

1883 ar 1884 m. skųstasi vyskupui Karoliui Hryniewickiui (Karol Hryniewicki). Šis įsakė pravesti tyrimą, po kurio klebonas buvo išteisintas. 1894 m. balandžio 30 d. galbūt ta pati videniškiečių grupė anonimiškai pasiskundė vyskupui A. Audzevičiui, kad klebonas atsainiai ir formaliai eina savo pareigas, pašalino iš bažnyčios lietuvių kalbą ir nepriima išpažinties lietuviškai. Prašyta atsiųsti lietuviškai savo pareigas at-

⁴⁶ [J. Vileišis], Iš Šventėnų džiakonystės / Vanagėlis, *Varpas*, 1903, Nr. 1, p. 16–17.

⁴⁷ Švenčionių dekanas M. Jusevičiaus pranešimas Vilniaus vyskupui J. Audzevičiui. 1894 05 31, *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 2533, l. 221.

⁴⁸ Susirašinėjimas tarp Švenčionių dekanas M. Jusevičiaus ir Vilniaus vyskupo J. Audzevičiaus. 1894 m. gegužė, ten pat, l. 219–221.

⁴⁹ J. Stakauskas, Lietuvių sąjūdis Vilniaus seminarijoje, *Mūsų praeitis*, 1992, t. 2, p. 104; [P. Višinskis], Vilniaus gub. / Keleivis, *Varpas*, 1901, Nr. 7, p. 77; [V. Mickevičius-Kapsukas], Vilniaus gubernijos lietuviai..., p. 61.

⁵⁰ Tautinės statistikos duomenys šioje parapijoje buvo ypač sunkiai „išgauti“. Videniškių klebonas Petras Valiuškis (1909–1913 m.) 1909 m. nepateikė duomenų apie lenkų skaičių savo parapijoje, tuo neigdamas jų buvimą. Be to, 1911–1912 m. jis boikotavo parapijiečių surašymą. Lenkų aktyvistai, siekiantys apsaugoti savo teises, nustatė, jog lenkų parapijoje tuo metu buvo 92 %. Žr. Giedraičių dekanas J. Navicko pranešimą Vilniaus vyskupijos valdytojui K. Michalkevičiui. 1911 m. lapkričio 5 d., *LVIA*, f. 694, ap. 3, b. 1021, l. 104–105.

⁵¹ M. Davaina-Silvestraitis, Videniškiai, *Vilniaus žinios*, 1905 07 31 (08 11), Nr. 185, p. 3.

likiantį kunigą. Vyskupas pavedė Giedraičių dekanui ištirti padėtį Videniškiuose. Šis pavedimą atliko 1894 m. rugsėjo 15 d. ir nustatė, kad skunde sutirštintos spalvos. Lietuvių kalbos nevartojimas pamoksluose ir paraliturgijoje nekelia daugumos parapijiečių, kurie yra įpratę prie lenkų kalbos vartojimo pamaldose, nepasitenkinimo. Lietuvių grupė nenurimo, ir 1894 m. spalį per dekaną vyskupui įteikė naują, taip pat anonimišką, skundą prieš savo kleboną, kuriame pakartojo ankstesnio skundo faktus ir prašymus⁵². Šį kartą reakcijos iš Vilniaus jie nesulaukė.

1898 m. gruodį arba 1899 m. sausį vėlgi anonimiškai videniškiečių grupė pateikė analogišką prašymą naujam vyskupui S. Zvierovičiui⁵³. Greičiausiai buvo atliktas tyrimas, kuriuo nustatytas skundo nepagrįstumas, bet duomenų apie jį nėra. Vos tik pašalinus vyskupą, 1902 m. spalį vėl su tokiu pačiu prašymu kreiptasi į vyskupijos valdytoją Viktorą Radziminskį-Fronckevičių (Wiktor Radziminski-Fronckiewicz, 1902–1904), tik šį kartą skundą pasirašė 13 lietuvių⁵⁴. Vėl be rezultatų. Galima tik spėlioti, kodėl porą dešimtmečių visi vyskapai ir valdytojai (net ir prolietuvišku laikomas Audzevičius) neatsižvelgė į, atrodytų, teisėtus lietuvių reikalavimus. Greičiausiai anoniminiai lietuvių skundai buvo traktuojami kaip tos pačios ilgai nenurimstančios nepatenkintųjų saujelės nuomonė. Kaip ten bebūtų, Videniškių atveju matyti tinkamais momentais (vyskupų kaita) veikianti susimobilizuojanti lietuvių grupelė.

Iš pasirinktinai aptartų dvylikos lietuviškų parapijų trim atvejais matyti, jog lietuviai kunigai stengėsi sustiprinti lietuviškumo dominavimą nesėkmingai represuodami grėsmės tenykščiam lietuvių tapatumui nekėlusios lenkakalbės mažumos religinius poreikius. Keturiuose parapijose lenkiška paraliturgija buvo panaikinta be protestų iš lenkakalbių pusės. Kitoje skalės pusėje atsiduria du atvejai, kai vyskupijos valdžia nesistengė keisti nepalankių lietuviams kalbinių religinio gyvenimo proporcijų ir buvo palikusi veiksmų laisvę su lietuvių nacionalistais nesitapatinusiems vietiniams klebonams.

Konfliktai intensyvaus lenkėjimo zonoje

Kitokio tipo įtampa ir net konfliktai kilo intensyvaus lenkėjimo zonoje, kuri ištisine keliasdešimties kilometrų pločio juosta driekėsi nuo Alytaus iki Švenčionių ir iš šiaurės vakarų supo jau iš esmės sulenkėjusias Vilniaus apylinkes. Tai regionas, kuriame apie 1880 m. suintensyvėjo polonizavimosi procesas, išsiskyręs tuo, jog lietuviai greitai ir iš karto (be tarpinės subaltarusėjimo būsenos) perimdavo lenkų kalbą. Šio proceso aplinkybes bei priežastis pirmoji XX a. ketvirtame dešimtmetyje tyrė Halina Turska. Ji pagrindine greitos polonizacijos priežastimi laikė valstiečių emancipaciją,

⁵² Byla dėl videniškiečių skundų prieš savo kleboną. 1894 m., *LVIIA*, f. 694, ap. 1, b. 2533, l. 314–321.

⁵³ Videniškiečių lietuvių raštas S. Zvierovičiui. Be datos, ten pat, b. 2600, l. 5–7.

⁵⁴ Videniškiečių lietuvių raštas V. Radziminskiui-Fronckevičiui. 1902 m. spalio 22 d., ten pat, ap. 3, b. 1021, l. 196.

kurią lydėjo apšvietos formų paieškos bei dvasininkų, suskubusių suteikti jiems šią paslaugą lenkiškos kultūros forma, veikla⁵⁵. Šias išvadas netrukus perėmė lietuviška istoriografija, juolab, kad jos atitiko amžiaus pradžios lietuvių publicistų versiją.

Šią versiją patvirtina nemenkas kiekis to meto tekstų. Galima apsiriboti tik vienu tipišku pavyzdžiu – korespondencija apie padėtį Onuškiu parapijoje, kuri buvo Aukštadvario apylinkėse susiformavusio lenkėjimo židinio periferijoje. „Lietuviai čia labai sulenkėję; dar jų tėvai kalbėjo lietuviškai, o vaikai jau grabalioja lenkiškai; nors kituose namuose nieks nesupranta lenkiškai, o vaikus mokina iš lenkiškų elementorių ir per laidotuves gieda lenkiškai. [...] Lietuviškų laikraščių nieks neskaito, išskyrus kleboną ir vieną jo tarną.“⁵⁶ Šioje žinutėje matyti du svarbūs polonizavimosi veiksniai – lenkų kalbos skverbimasis per spausdintą žodį bei abejingumas lietuviškam spausdintam žodžiui. Šio proceso rezultatas – lygus lietuvių ir lenkų skaičius Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse⁵⁷.

Šioje parapijoje, kaip ir Gelvonuose, Kietaviškėse ar Paberžėje, lietuvių nutautėjimo procesas karo išvakarėse stabilizavosi. To nebuvo Alytuje, Aukštadvaryje, Vievyje, Kernavėje, Musninkuose, Giedraičiuose, Inturkėje, Joniškyje, kur lietuviybės nykimas tik intensyvėjo. Ši diferenciacija išryškės po 1905 m., o S. Zvierovičiaus vyskupavimo laikotarpiu visose minėtose parapijose vyko spartus polonizavimosi procesas. Šioje zonoje vyskupo Eduardo von Ropo laikais (1904–1907) įsižiebė sunkiai nuslopinti (o kai kur, pvz., Giedraičiuose ir neužgesinti) konfliktai. Jų užuomazgos visgi siekia pirmtako laikus.

Įtampos būta **Onuškyje**, kuriame kalbinę situaciją atspindėjo sakralinio laiko padalijimas – pridėtinės pamaldos vieną savaitę vykdavo lietuviškai, o kitą lenkiškai. Kiekvieną sekmadienį sakyti du pamokslai – lenkiškai ir lietuviškai. Pagal lietuvių spaudos versiją, klebonu tapus lietuviškai nemokančiam Stanislovui Visockiui (1897–1901), lietuviški pamokslai buvo panaikinti⁵⁸. Lietuviai skundėsi vyskupui, bet šis „deputaciją lauk pavarė, grasydamas net, jog panaikinsias parakviją, jeigu onušiškiečiai nepaliaus skųsties“⁵⁹. Vėlesni įvykiai verčia suabejoti tvirtu antilietuvišku vyskupo nusistatymu – 1901 m. klebonu tapus Matui Šidagiui (1901–1911) vėl atkurta pamokslų proporcija, tik dabar jie sakyti vieną savaitę lenkiškai, kitą – lietuviškai⁶⁰.

⁵⁵ Plačiau žr. H. Turska, O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie, *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 1, Wrocław, 1982, s. 19–121.

⁵⁶ J. Lukštis, Onuškis, *Vilniaus žinios*, 1905 06 10 (23), Nr. 141, p. 3; Dekano V. Mirono duomenys apie pamaldų tvarką Merkinės dekanate. 1911 m. sausio 3 d., *LVI A*, f. 694, ap. 1, b. 2951, l. 31.

⁵⁷ Wykaz parafii djecezji wileńskiej z ludnością litewską i mieszaną, *Litwa*, 1909 06 15(28), Nr. 10, s. 148.

⁵⁸ Onuškis, *Vienybė lietuvininkų*, 1899 12 20, Nr. 51, p. 606.

⁵⁹ Iš Vilniaus vyskupijos / Keleivis, *Tėvynės sargas*, 1900, Nr. 1, p. 20.

⁶⁰ Dekano V. Mirono duomenys apie pamaldų tvarką Merkinės dekanate. 1911 m. sausio 3 d., *LVI A*, f. 694, ap. 1, b. 2951, l. 31.

Gelvonuose aptariamam laikotarpiu lietuvių galėjo būti apie 3/4 parapijiečių⁶¹. Pamokslų bei pridėtinių pamaldų kalbos padalijimo taisyklės buvo gana paslankios ir tikriausiai priklausė nuo dažnos klebonų kaitos. Iš esmės buvo laikomasi lygių teisių principo, bet 1898 m. klebonu tapo lietuviškai nemokantis Jozefas Krynskis (1898–1902), kuris nustojo sakyti pamokslus lietuviškai ir galbūt panaikino lietuviškus giedojimus. Lietuviai skundėsi vyskupui. S. Zvierovičius paliepė klebonui išmokti lietuviškai, ko šis nepadarė. Lietuviai atlikti savo dvasines priedermes eidavo į Pabaiską, Bagaslaviškį arba Čiobiškį⁶². Ištrėmus vyskupą lietuviai paprašė vyskupijos valdytoją Viktorą Radziminski-Fronckevičių pakeisti kleboną. Šis patenkino gelvoniečių prašymą ir klebonu čia tapo Ignas Kazakevičius (1902–1903). Jis vėl įvedė lietuvių kalbą bažnyčioje ir padalijo pamaldas bei pamokslus pusiau: vienas sekmadienis buvo skirtas lietuviams, kitas lenkams⁶³. Vepriuose (14 km nuo Gelvonų) dvarą turėjęs grafas Adomas Alfredas Pliateris susipyko su I. Kazakevičiumi ir tikriausiai prašė valdytoją jį pakeisti kitu kunigu. Neaišku, ar konfliktas įvyko dėl to, kad naujas klebonas įvedė lietuvių kalbą bažnyčioje, kaip teigė lietuvių pusė. Gelvonų lietuviai prašė valdytojo neiškelti Kazakevičiaus⁶⁴, bet vis dėlto jį pakeitė Jonas Masiulis (1903–1905).

Naujas klebonas, neatsižvelgdamas į lenkų poreikius, radikaliai lituanizavo pamaldas – lenkiški liko tik Evangelijos skaitiniai ir katekizmo aiškinimas. Nepasitenkinimo iš lenkų pusės būta, bet dėl menko jų organizuotumo dėl savo teisių nekovota⁶⁵. Sunkiai tikėtina, jog šiai radikaliai reformai būtų pritarusi vyskupijos vadovybė, bet iš valdytojo V. Radziminskio-Fronckevičiaus pusės nebuvo iniciatyvos grąžinti senąją tvarką. Tiesioginių įrodymų šiuo atveju įsikišus pasaulietinę valdžią nėra, bet galima išskelti tikrintiną prielaidą, jog tuometinis generalgubernatorius Piotras Sviatopolkas-Mirskis (1901–1904) galėjo paveikti blankią administratoriaus politiką. Ataskaitoje Nikolajui II jis rašė: „siekdamas išlaisvinti lietuvių tautą iš lenkų įtakos, ėmiausi šios priemonės: tose Romos-katalikų parapijose, kurių gyventojai priklauso lietuvių genčiai, skiriami lietuvių tautybės dvasininkai tam, kad jie galėtų pridėtines pamaldas atlikti gimtąją parapijiečių kalba ir ja pakeistų lenkų kalbą“⁶⁶.

⁶¹ 1909 m. Gelvonų klebonas spėjo, jog lietuvių yra apie 3000, o lenkų – apie 1000. Pagal 1912 m. surašymo duomenis – lietuvių 3371 (75,1 %), o lenkų – 1115.

⁶² Iš Vilniaus vyskupijos, *Tėvynės sargas*, 1900, Nr. 1, p. 20.

⁶³ Z parafji gielwanskiej, *Dziennik wilenski*, 1907 06 24 (07 07), Nr. 142, s. 1.

⁶⁴ Gelvoniečių prašymas V. Radziminskiui-Fronckevičiui. 1903 m. sausio 10 d., *LVI A*, f. 694, ap. 1, b. 2682, l. 5–6.

⁶⁵ Z parafji gielwanskiej, s. 1; [I. Šeinius], *Gelvonys / J. Ir-Kūnas, Šaltinis*, 1907 09 25 (10 08), Nr. 41, p. 651.

⁶⁶ Vilniaus, Kauno ir Gardino generalgubernatoriaus generolo leitenanto kunigaikščio Piotro Sviatopolko-Mirskio 1902–1903 m. valdinė ataskaita [1904 m. gegužės 20 d.], *Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a. – XX a. pradžioje. Faksimilinis valdininkų ataskaitų ir dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2001, p. 221.

Kitokia padėtis buvo **Musninkuose**, kur vietiniai lenkai gebėjo kovoti už savo teises. Čia lietuvių buvo dauguma, bet nutautėjimas vyko ypač sparčiai⁶⁷. S. Zvierovičiaus laikais paraliturgija būdavo atliekama lietuviškai, Evangelija skaityta lietuviškai ir lenkiškai. Šalia lietuviškų pamokslų nereguliariai būdavo sakomi ir lenkiški⁶⁸. Klebonas J. Šimkūnas (1899–1909) nuo pat atvykimo pradėjo daryti spaudimą lenkakalbių mažumai. Jis galėjo remtis jo politikai pritariančia lietuvių grupe. Pasirodė, jog lenkai pajėgūs priešintis – jie 1900 m. lapkritį pasiskundė gubernatoriui, jog klebonas įkalbinėja juos savo vaikus mokyti lietuviškai⁶⁹. Musninkų lietuviai puolė ginti kleboną ir rašte vyskupui (su 180 parašų) vadino skundėjus saujele girtuoklių ir palaidūnų⁷⁰. Vyskupas inicijavo tyrimą, po kurio paaiškėjo, jog klebonas kartais nepriima išpažinties lietuviškai nekalbančių parapijiečių⁷¹. Lietuviai tyrimo metu pateikė komisijai raštą su daugybe parašų, kuriame išreiškė savo palankumą klebonui ir prašė jo neiškelti⁷². Vyskupas apsiribojo išpėjimu ir neiškėlė J. Šimkūno, nors jo nepalankumas lenkam buvo įrodytas.

Joniškyje aptariamam laikotarpiu jau augo įtampa, stipriau prasiveržusi vyskupo Ropo vizitacijos 1907 m. metu bei riaušėmis 1910 m. Parapija buvo intensyvaus lenkėjimo zonoje, lietuvių kalba didesnę XIX a. antros pusės dalį pamaldose ir pamoksluose nevertota. 1890 m. čia atsikėlė kunigas P. Sirvydas, kuris įvedė lietuvių kalbą paraliturgijoje ir pamoksluose. Jis net stengėsi pašalinti arba bent jau stipriai apriboti lenkų kalbos vartojimą. Lenkėjantys parapijiečiai tam pasipriešino ir dviem dešimtmečiams nusistovėjo proporcinga pamaldų tvarka: vienas sekmadienis atiduotas lietuviams, kitas – lenkam⁷³. Klebonu tapus Alfonsui Petruiliui (1901–1904) lenkai, vadovaujami Šereikiškių dvarininko Leono Zajančkovskio, *kelis kartus* prašė išplėsti lenkų kalbos teises bažnyčioje, su kuo klebonas nesutiko⁷⁴. Tai kol kas neturėjo pasekmių.

Visais keturiais atvejais matyti aktyvi lietuvių kunigų veikla, nukreipta į polonizavimosi proceso stabdymą. Dviem atvejais Stefanus Zvierovičius paskyrė lietuviškai

⁶⁷ Tai liudija proporcija tarp 1909 ir 1912 m. duomenų. 1909 m. prolietuviškas klebonas J. Šimkūnas lietuvių spėjo esant apie 80 %, o 1912 m. surašymo duomenys parodė, jog jų tėra 33 %. Tokia disproporcija atskleidžia kunigo intenciją savo parapijoje matyti kuo daugiau lietuvių.

⁶⁸ Pamaldų tvarka dalyje Vilniaus vyskupijos parapijų 1901 m., *LVI A*, f. 694, ap. 1, b. 2951, l. 5; [P. Dovydaitis], Lenkininkų žygiai Musninkuose / Pr., *Viltis*, 1914 04 01 (14), Nr. 70, p. 2.

⁶⁹ Musninkiečių lenkų skundas Vilniaus gubernatoriui 1900 m. lapkričio 28 d., *LVI A*, f. 694, ap. 3, b. 1202, l. 24–25.

⁷⁰ Musninkiečių lietuvių prašymas S. Zvierovičiui. 1900 m. gruodžio 18 d., ten pat, l. 27–32.

⁷¹ Musninkiečių apklausos protokolas 1901 m. sausio 8 d., ten pat, l. 34–36.

⁷² Musninkiečių lietuvių prašymas S. Zvierovičiui. 1901 m. sausio 8 d., ten pat, l. 41–45.

⁷³ 1884 m. duomenys apie pridėtinių pamaldų kalbą..., l. 21; Suraszas lietuviszkų parakvijų Vilniaus Vyskupystėje..., p. 156; K. Zablocki, Kwestja litewska w kosciele w parafji Janiskiej, *Dziennik wilenski*, 1907 06 16 (29), Nr. 136, s. 1.

⁷⁴ Joniško byla / S. M., *Viltis*, 1912 04 08 (21), Nr. 41, p. 2; [L. Gira], *Sprawa janiska. Przyczyny, przebieg i wyplywajace z niej wnioski* / Szlachcic-Katolik, Wilno, 1912, s. 31.

nemokančius klebonus, bet po to atsižvelgė į lietuvių skundus. Dviem atvejais jis ir jo įpėdinis nesiėmė priemonių prieš atvirai prolietuviškus klebonų veiksmus.

Sustojusios ir regresuojančios polonizavimosi zonos

Į atskirą kategoriją galima išskirti parapijas, buvusias polonizavimosi juostos pakraščiuose, kuriose buvo daug lenkakalbių, bet lenkėjimas neprogresavo arba traukėsi. Į vieną bloką galima grupuoti Kalvių ir Butrimonių parapijas. Jose vyko ne lenkėjimo, o lietuvejimo procesas. Aptariamu laikotarpiu Kalviuose apie pusę parapijiečių galėjo save laikyti lietuviais⁷⁵. Taip pat Butrimonių filijoje lenkais save tuo metu identifiko apie 40–50 % parapijiečių⁷⁶. Kitam tipui atstovauja Žaslių bei Žiežmarių parapijos, kuriose polonizavimasis buvo sustojęs arba lėtėjo. Žaslių parapijoje lietuviais save identifiko apie 2/3 parapijiečių⁷⁷, o Žiežmarių – 3/4⁷⁸. Kitame pakraštyje galima išskirti Švenčionių parapiją, kurioje XX a. pradžioje sunku apčiuopti lenkėjimo progresą. Miestelio katalikai daugiausia identifikuosi su lenkiška kultūra (1909 m. ten gyveno 141 lietuvis ir 1489 lenkai)⁷⁹, o aplinkiniuose kaimuose lenkai ir lietuviai buvo pasiskirstę beveik po lygiai. Piečiau Švenčionių esanti Strūnaičio parapija buvo lietuviškesnė (apie 70 % lietuvių 1912 m.), nes labiau kaimiška. Ji buvo polonizavimosi juostos pakraštyje⁸⁰, bet lenkėjimo procesas čia neprogresavo arba buvo nežymus.

Konfliktas **Butrimonyse** prasiveržė 1900–1901 m. Čionykščiai įvykiai ilgai buvo aprašinėjami tik pagal prolietuviškas spaudos versijas⁸¹, bet neseniai, tapus prieinamai jo bylai (tiesa, nepilnai), galima išgirsti ir įvykių dalyvių balsus⁸². Čia ilgą laiką nebuvo pastovaus filialisto. Parapiją aptarnaudavo Punios klebonas. 1898 m. į Butrimonis

⁷⁵ Lietuvėjimo dinamiką parodo 1909 ir 1912 m. surašymo duomenų sugretinimas. 1909 m. klebonas lenkų skaičių spėjo esant apie 1500, o lietuvių – apie 2200 (65 %). 1912 m. tikriausiai be surašymo spėta, jog lenkų telikę 300, o lietuvių yra apie 2600 (90 %).

⁷⁶ Butrimonyse lietuvejimo procesas buvo dinamiškas. 1909 m. lenkais save laikė 800–900 parapijiečių iš 2364, o 1912 m. lietuviais užsirašė 2261 (84,3 %), lenkais – 356.

⁷⁷ 1909 m. klebonas A. Pakštys nurodė, kad jo parapijoje apytiksliai yra 3000 lenkų ir 6600 lietuvių. Šią proporciją patvirtino 1912 m. surašymas – lenkais užsirašė 2797, o lietuviais – 6251. Taigi abiem atvejais apie 70 % parapijiečių identifiko save lietuviais. Darytina prielaida, jog dešimtmečiu anksčiau šis procentas buvo panašus.

⁷⁸ 1909 m. Žiežmarių klebonas spėjo, kad jo parapijoje yra apie 6000 lietuvių ir apie 1900 lenkų. Šią proporciją patvirtino 1912 m. surašymas – 5943 lietuviai ir 1982 lenkai. Abiem atvejais – apie 75 % lietuvių.

⁷⁹ Kun. J. Mačiulskio pranešimas Vilniaus vyskupijos valdytojui K. Michalkevičiui. 1909 m. kovo 24 d., *LVA*, f. 604, ap. 1, b. 10381, l. 57.

⁸⁰ Kaimyniniame Lentupyje 1912 m. buvo tik keliasdešimt lietuvių.

⁸¹ Jį aprašė L. Gira ir A. Proškevičius. L. Gira, Sulenkėjusi parapija, *Naujienos*, 1901, Nr. 11, p. 83–84; L. Gira, Platintojai Lenkų karalystės, ten pat, 1902, Nr. 8, p. 1–5; A. Proškevičius, Lenkystės apaštalai / A. Balandėlis, ten pat, Nr. 3, p. 17–19.

⁸² Byla dėl tautinės įtampos Butrimonių parapijoje 1900–1903 m., *LMAB RS*, f. 318, b. 22092.

buvo paskirtas kunigas K. Daukša, kuris pridėtines pamaldas padalijo pusiau – viena sekmadienį lietuviškai, kitą lenkiškai. Pamokslus abiem kalbom sakydavo tą pačią dieną⁸³. Naujas filialistas P. Čelkys 1900 m. jau trečią savaitę po atvykimo panaikino lenkiškus giedojimus. Savo žingsnį jis argumentavo tuo, jog lenkakalbių parapijoje labai mažai, jie visi bajorai. Be to, jie retai kada apsilanko sekmadieninėse pamaldose. Čelkiui atvykus jie mėgino pademonstruoti lenkų sutelktumą, pasireiškusi giedojimais, bet netruko nė mėnuo ir jų entuziazmas išblėso. Nesant kas giedotų lenkams skirtu laiku, jį užėmė lietuviai. Klebonas teigė tik prisitaikęs prie parapijiečių valios⁸⁴, kuri šiuo atveju atitiko jo interesus.

Opozicija tokiam pokyčiui pasireiškė iš karto, bet į oficialų lygmenį jį pakylėjo tik du bajorai. Pirmiausia vyskupui jį apskundė bičiulystės ryšiais su butrimoniečiais susijęs Boleslovas Skaržinskis, kuris tik kartais apsilankydavo parapijoje. Jis P. Čelkio veiklą traktavo kaip plataus litvomanų veikimo prieš lenkiškumą Trakų apskrityje fragmentą⁸⁵. 1901 m. vasarą lenkų interesus stoji ginti vietinio Tiškevičių dvaro nuomininkas Juozapas Rimševičius, gražiuoju ir grasinimais mėginęs įtikinti kleboną gražinti lenkiškus giedojimus. Vieno pokalbio metu J. Rimševičius pagrasino pereišias į stačiatikybę, nes cerkvėje jam bus lengviau suprasti rusų kalbą nei bažnyčioje lietuvių. P. Čelkys pasinaudojo šiuo emociniu protrūkiu ir diskreditavo J. Rimševičių vietinių lenkų akyse⁸⁶. Konfliktas tarp klebono ir šio dvarininko peraugo į asmeninį lygmenį, bet jo smulkmenos žinomos tik iš klebono versijos. J. Rimševičius išsinešė iš bažnyčios savo suolą ir nustojo lankytis pamaldose. Jis savo kieme šunimis užpjūdė atsitiktinai ten atklydusius klebonijos gyvulius bei paėmė baudą už nuostolius. Po to atjogęs nagaika primušė klebonijos tarnus už tai, kad šie į tvartą suvarinėjo J. Rimševičiaus gyvulius, atsitiktinai atsidūrusius klebonijos kieme. Galiausiai vieną naktį su savo darbininkais nušienavo klebonijos pievą. P. Čelkys reagavo paduodamas dvarininką į teismą, o J. Rimševičius kleboną liepos mėn. apskundė gubernatoriui, jog šis atkalbinėjęs jį nuo perėjimo į stačiatikybę bei socialiniu pagrindu prieš jį kurstąs dvaro tarnus ir valstiečius⁸⁷. Policijos tyrimas rugpjūčio 15 d. nepatvirtino šių kaltinimų, o ir vietiniai lenkai nebuvo suinteresuoti tokiu konflikto įsibėgėjimu. J. Rimševičius lapkričio 19 d. atsiėmė savo skundą gubernatoriui⁸⁸.

Buvo nuspręsta pakreipti bylą kita linkme ir kreiptis užtarimo pas Pivašiūnuose klebonaujantį Trakų dekaną Leoną Čudovskį. Jo vaidmuo šiame konflikte žinomas tik iš

⁸³ Butrimonys / J. Guostinis, *Vienybė Lietuvininkų*, 1899 04 05, Nr. 14, p. 163.

⁸⁴ Kun. P. Čelkio pranešimas S. Zvierovičiui. 1900 m. spalio 18 d., *LMAB RS*, f. 318, b. 22092, l. 3; Kun. P. Čelkio pranešimas S. Zvierovičiui. 1901 m. rugsėjo 20 d., ten pat, l. 5–6.

⁸⁵ B. Skaržynskio laiškas S. Zvierovičiui. 1900 m. spalio 4 d., ten pat, l. 1.

⁸⁶ J. Rimševičiaus prašymas S. Zvierovičiui. 1901 m. lapkričio 29 d., ten pat, l. 10–11.

⁸⁷ Kun. P. Čelkio pranešimas S. Zvierovičiui. 1901 m. rugsėjo 20 d., ten pat, l. 5–6.

⁸⁸ J. Rimševičiaus prašymas Vilniaus gubernatoriui. 1901 m. lapkričio 19 d., ten pat, l. 4.

P. Čelkio šalininkų pusės, kurie teigė dekaną palaikius lenkus, pavedus jam praves-
ti Butrimonių parapijos lenkų surašymą bei inicijavus skundo prieš P. Čelkį rašymą
vyskupui⁸⁹. Šį skundą pasirašė J. Rimševičius ir dar keliasdešimt parapijiečių. Jame
J. Rimševičius atsiprašė už savo per daug emocingą santykį su klebonu ir reiškė viltį,
jog tai nediskredituoja teisingų lenkų reikalavimų atkurti prieš tai buvusią pridėtinių
pamaldų tvarką⁹⁰. Vyskupas paliepė P. Čelkiui tai padaryti ir gruodžio 30 d. Butrimonių
bažnyčioje vėl buvo giedama lenkiškai⁹¹. Neaišku, ar dėl šių įvykių, ar dėl kito lenkų
skundo P. Čelkys buvo iškvieistas pas vyskupą pasiaiškinti. Ten nuvyko keliomis dienomis
vėliau. Dėl bažnytinės drausmės nesilaikymo ir dėl šališkumo lenkų atžvilgiu
jis savaitei buvo suspenduotas ir paskirtas vikaru į Eišiškes⁹². Vėliau jis net tarnybinėje
anketoje gyrėsi nukentėjęs dėl tautinės veiklos⁹³.

Kalvių parapijoje pridėtinės pamaldos vykdavo ir pamokslai sakyti pakaitomis
lenkiškai ir lietuviškai. 1896 m. rugpjūtį klebonauti atvyko Juozas Kontrimas, kuris
nemokėjo lietuvių kalbos taip gerai, kad galėtų sakyti pamokslus. Lietuvių grupelė
buvo nepatenkinta lietuviškų pamokslų nutraukimu, bet vyskupijos valdžiai dar nesiskundė.
1897 m. sausio 27 d. naujasis klebonas mirė ir parapiją administruoti buvo
paskirtas Žiezmarių vikaras K. Daukša. Tikriausiai jis vėl ėmė sakyti pamokslus ir
lietuviškai. Lietuvių aktyvistai parašė prašymą S. Zvierovičiui, kad į Kalvius būtų pa-
skirtas galintis lietuviškai savo pareigas eiti kunigas⁹⁴.

1897 m. kovo 3 d. klebonu buvo paskirtas kunigas Ignas Šoparas. Pabuvęs keletą
savaičių, jis panaikino lenkiškus pamokslus, argumentuodamas tuo, kad klausytojų
yra per mažai. Pridėtinių pamaldų tvarka nepakito: vieną sekmadienį lietuviškai, kitą
lenkiškai. Per gegužines pamaldas taip pat laikytasi šios proporcijos⁹⁵. I. Šoparas grei-
tai parodė savo antilenkiškas nuostatas: pradėjo įkalbinėti lenkus mokytis lietuviškai,
pagašdindavo, kad lenkų kalbos vartojimas atvesias prie stačiatikybės išgalėjimo,
besiskundžiantiems lenkiškų pamokslų panaikinimu siūlydavo eiti jų pasiklausyti į
Žiezmarius⁹⁶. Kitaip jis elgėsi su lietuviais: lankydavosi jų kaimuose, kur aiškino
apie skirtumus tarp lenkų ir lietuvių, dalydavo lietuviškas knygas bei mokydavo jau-
nuomenę lietuviškų dainų⁹⁷.

⁸⁹ A. Kochanovskio laiškas S. Zvierovičiui. Be datos, ten pat, l. 12–13. Žr. L. Giros ir A. Proškevičiaus straipsnius.

⁹⁰ J. Rimševičiaus prašymas S. Zvierovičiui. 1901 m. lapkričio 29 d., ten pat, l. 10–11.

⁹¹ [A. Proškevičius], Lenkystės apaštalai..., p. 19.

⁹² [L. Gira], Platintojai Lenkų karalystės..., p. 4–5.

⁹³ Kun. P. Čelkio 1908 m. tarnybinė anketa, *LVI*, f. 694, ap. 1, b. 2725, l. 74.

⁹⁴ [J. Celiešius], Iš Trakų pavieto / J. Piemenėlis, *Vienybė Lietuvininkų*, 1897 09 21, Nr. 38, p. 449; Kalviai / Magdė geltonplaukė, *Vienybė Lietuvininkų*, 1898 11 09, Nr. 45, p. 533; Viena iš daugelio panašių istorijų / Kruvina ašara, *Tėvynės sargas*, 1899, Nr. 1, p. 28.

⁹⁵ Viena iš daugelio panašių istorijų..., p. 29.

⁹⁶ Kalvių parapijiečių skundas S. Zvierovičiui. 1897 m., *LVI*, f. 694, ap. 1, b. 2571, l. 58.

⁹⁷ Kalviai / Trakietis, *Vienybė Lietuvininkų*, 1898 03 23, Nr. 12, p. 137–138.

Lenkai birželio pradžioje pasiskundė tada dar vyskupijos administratoriui S. Zvierovičiui ir šis paliepė kunigui Šoparui vėl pradėti sakyti lenkiškus pamokslus⁹⁸. Prižiūrėti šio nutarimo vykdymą jis įgaliojo Trakų dekaną Jozefą Karvovskį. Dekanas į Kalvius nuvyko birželio 15 d. Egzistuoja dvi skirtingos tos dienos įvykių versijos. Viena priklauso Karvovskiui⁹⁹, kitą pristatė lietuvių žurnalistas praėjus dvejiems metams po įvykių¹⁰⁰. Patikimesnė pirmoji versija, jau vien todėl, kad ji rašyta praėjus trimis dienoms po įvykių. Be to, lietuvių spaudoje skelbtoje versijoje sąmoningai siekta diskredituoti dekaną. I. Šoparas dekaną sutiko priešiška ir pareiškė, kad naujos pamaldų tvarkos neįvesias; pagrasino, kad jei dvasinė valdžia nepalankiai žiūri į jo reformą, tai jis pasinaudosias pasaulietinės valdžios parama jos sėkmei užtikrinti. Dekanas dalyvavo mišiose, kurių metu pastebėjo, kad parapijiečiai nemoka lietuviškai melstis, nes patys negalėjo garsiai pasakyti tikėjimo išpažinimo. Per keletą mėnesių jų J. Šoparas nebuvo spėjęs išmokyti. Po mišių abu kunigai vėl tarėsi ir šį kartą klebonas sutiko padaryti nuolaidų. Jiems besikalbant prie klebonijos susirinko apie 200 lietuvių minia, kuri grasino susidoroti su parašiusiais skundą. Dekanas kreipėsi į juos ir beveik nuramino, siūlydamas patiems parašyti raštą vyskupui, kuriame būtų išdėstyti lietuvių norai. Tada į minią kreipėsi klebonas, kuris pareiškė, kad vyskupas sutinka su lietuvių kalbos įvedimu, bet tam priešinasi dekanas. Minia įsiuto. Šioje vietoje versijos išsiskiria. Pagal Karvovskį, lietuviai pareikalavo pasirašyti iš anksto parengtą parapijiečių susirinkimo protokolą, kuriame buvo prašoma lietuvių kalbos teisių išplėtimo. Dekanas, bijodamas agresijos, pasirašė po šiuo protokolu. Pagal lietuvių versiją, jis tik pažadėjo pats asmeniškai parašyti vyskupui tarpininkaudamas lietuviams. Anot Karvovskio, šį susibūrimą suorganizavo pats klebonas.

Kitą dieną 163 lietuvių atstovai susirinko Kruonyje, kur nuspręsta prašyti vyskupą Kalvių bažnyčioje pamokslus ir pridėtines pamaldas leisti atlikinėti tik lietuviškai, argumentuojant tuo, kad parapijiečiai lenkų kalbos nesupranta¹⁰¹. Birželio 18 d. šis protokolas su pridėtu atskiru prašymu buvo nusiųstas vyskupui¹⁰².

S. Zvierovičiaus reakcija buvo staigi – birželio 26 d. už savo elgesį I. Šoparas buvo paskirtas vikaru į Drują. Ši žinia sukėlė lietuvių nepasitenkinimą. Administratoriui buvo paduoti prašymai iš trijų seniūnijų su keliais šimtais parašų, kuriuose prašoma neiškelti jų klebono. Įtampa buvo pasiekusi didelį mastą, nes prieš iškeliant kleboną kelis sekmadenius iš Žiežmarių atvykdavo policija, turėjusi užkirsti kelią galimiems

⁹⁸ S. Zvierovičiaus nurodymas kun. I. Šoparui. 1897 m. birželio 6 d., *LVI*A, f. 694, ap. 1, b. 2571, l. 183; S. Zvierovičiaus pavedimas Trakų dekanui J. Karvovskiui. 1897 m. birželio 7 d., ten pat, l. 184.

⁹⁹ Trakų dekanas J. Karvovskio pranešimas S. Zvierovičiui 1897 m. birželio 18 d., ten pat, l. 56–58.

¹⁰⁰ Viena iš daugelio panašių istorijų...

¹⁰¹ Kalvių parapijiečių lietuvių atstovų susirinkimo nutarimas. 1897 m. birželio 16 d., *LVI*A, f. 694, ap. 1, b. 2571, l. 60, 87.

¹⁰² Kalvių parapijiečių lietuvių prašymas S. Zvierovičiui. 1897 m. birželio 18 d., ten pat, l. 59.

neramumams. Liepos mėn. I. Šoparas (kuris jau nebuvo Kalvių klebonas ir neturėjo teisės kištis į šios parapijos reikalus) su keturių lietuvių iš Kalvių delegacija nuvyko į vyskupų rezidenciją Verkiuose. Stefanus Zvierovičius į lietuvių prašymą palikti kleboną pagrasino bažnyčios uždarymu, o I. Šoparą įspėjo, kad už lietuvių kalbos brukimą gali netekti kunigystės¹⁰³.

Žaslių parapijoje tautinė įtampa pasireiškė bene anksčiausiai iš visų Vilniaus vyskupijos parapijų. 1882 m. joje paraliturgija bei pamokslai buvo tik lenkiški. Vikaras Aleksandras Burba (1882–1883), radęs vos pora žmonių, besimeldžiančių lietuviškai, pradėjo parapijiečius mokyti kalbėti poteries lietuvių kalba, įvedė lietuviškus katekizmo aiškinimus, pamokslus, galiausiai ir lietuviškus giedojimus. Šią reformą lydėjo lietuviškų spaudinių platinimas. Vietiniai miestelėnai ir bajorai buvo nepatenkinti šiomis inovacijomis. A. Burba dėl to buvo apskūstas vyskupijos valdžiai, o generalgubernatoriui apskūstas dėl socialinės nesantaikos kurstymo. Vikaras pats pasiprašė iškeliamas. Žaslių lietuviai, persiėmę naująja tapatybe, paprašė vyskupo užtvirtinti inovacijas. Karolis Hryneveckis priėmė kompromisinį sprendimą – kas antrą sekmadienį įvedė lietuviškus pamokslus, bet panaikino lietuviškas pridėtines pamaldas¹⁰⁴. Tikriausiai išliko ir katekizacija lietuvių kalba.

Pamokslų sakymo tvarka vėliau nebuvo keičiama, bet svyravo kalbų vartojimas paraliturgijoje – lietuviai 1886 m. pasiekė, kad joje būtų įvesta lietuvių kalba, bet 1890 m. ji vėl buvo panaikinta. Nežinome šių pokyčių aplinkybių. 1894 m. Žaslių klebonu tapo Kazimieras Kybelis, po poros metų pagalbininku gavęs vikarą B. Krištaponą. 1896 m. jie vėl įvedė lietuviškas pridėtines pamaldas, sukėlusias lenkų parapijiečių nepasitenkinimą¹⁰⁵. Klebonas su vikaru aktyviai ėmėsi parapijiečių lietuviškos tapatybės stiprinimo darbo – platinė nelegalią spaudą, įkalbinėjo tautiškai neapsisprendusius parapijiečius mokytis ir savo vaikus mokyti lietuviškai. Abu kunigai deklaravo priešiskumą lenkiškajai tapatybei Lietuvos parapijose, kas žeidė jausmus tų parapijiečių, kurie jau identifikuosi kaip lenkai.

Tokios nuostatos išprovokavo lenkų pusės akciją, kurios tikslas buvo pašalinti abu kunigus¹⁰⁶. Iš pradžių kreiptasi į vyskupą S. Zvierovičių. Skundą pasirašė 169 šeimų galvos¹⁰⁷. Lietuviai kunigai jame apskūsti pažeidinėję lenkų teises pamaldų srityje ir

¹⁰³ Viena iš daugelio panašių istorijų..., p. 31–32; I. Šoparas, Apskelbimas, *Varpas*, 1903, Nr. 6/7, p. 161–162. Šis vyskupo atsakymas vėliau lietuviškoje publicistikoje buvo ne kartą cituojamas ir tapo jo santykių su lietuvių nusakančiu *credo*.

¹⁰⁴ [J. Šliūpas], *Lietuviškieji raštai ir raštininkai. Rašlaviška medžiaga parengta Lietuvos mylėtojo*, Tilžėje, 1890, p. 211–214; [K. Sakalauskas], *Iš Lietuvos / Vanagėlis, Aušra*, 1883, Nr. 5, p. 147–148.

¹⁰⁵ [J. Kačergis], *Žasliai / Keleivis, Ūkininkas*, 1895, Nr. 20, p. 159; *Iš Lietuvos*, ten pat, 1896, Nr. 11, p. 88.

¹⁰⁶ Šių įvykių pagrindinis šaltinis – K. Kybelio byla 1898–1899 m., *LVI A*, f. 378, PS, 1898 m., b. 51. Lietuvių spaudos reakcija į šį konfliktą buvo fragmentiška.

¹⁰⁷ M. Mireckio ir O. Dervinskio skundas Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių arkivyskupui. 1898 m. birželio 18 d., ten pat, l. 13–14.

įžeidinėją lenkų tautinius jausmus. Miestelėnai M. Mireckis ir O. Dervinskis 1898 m. kovo 18 d. įskundė abu kunigus gubernatoriui sukūrus nelegalios spaudos platinimo tinklą ir skriaudžiant lenkus pamaldų sferoje. Balandžio 8 d. gubernatoriaus pavedimu buvo pravestas tyrimas, bet lietuviai spėjo paslėpti knygnešystės pėdsakus – nei pas kunigus, nei pas skundėjų nurodytus asmenis nieko nerasta. Apklaustieji parapijiečiai patvirtino, kad kunigai per prievartą bruka lietuvių kalbą lenkams ir baltarusiams¹⁰⁸. Valdžia nusprendė toliau oficialiai nesikišti į parapijiečių konfliktą su kunigais ir palikti jį spręsti vyskupui, bet buvo linkusi paremti lietuvius kunigus jų galimo nubaudimo atveju¹⁰⁹. Nežinome tikslios vyskupo reakcijos į šiuos įvykius. Galbūt tada vyskupas buvo numatęs klebono Kybelio iškėlimą į Molėtus, bet gubernatorius šio perkėlimo nepatvirtino¹¹⁰.

Lenkai dar du kartus be jokių rezultatų skundėsi vyskupui ir nesulaukė jokios reakcijos. Sunku pasakyti kodėl, nes neturime kunigų paaiškinimų vyskupui. 1898 m. birželio 7 d. jie pasiskundė generalgubernatoriui, kad valdžia nesiima priemonių¹¹¹. Buvo pasistūmėta ir iki ribinių veikslių – birželio 18 d. M. Mireckis ir O. Dervinskis parašė skundą Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių arkivyskupui prašydami tarpininkauti tarp jų ir valdžios šioje byloje¹¹². Be to, birželį ruoštaisi sukelti riaušes lietuviškų pamaldų metu¹¹³. Įtampa nepraėjo ir vėliau. 1898 m. rugsėjį vėl skūstasi vyskupui dėl to, kad K. Kybelis nesutiko sutuokti poros, nes sutuoktiniai nemoka lietuviškai. Klebono pasiaiškinimas buvo pripažintas pakankamu. Ta proga jis konfliktavo su prelatu A. Hrynevickiu, kuris buvo linkęs paremti besiskundžiančiuosius¹¹⁴.

Žaslių kunigai 1898 m., suaktyvėjęs policijos domėjimusi jais, kiek pristabdė lietuviškos spaudos platinimą. K. Kybelis net paragindavo iš sakyklos neskaityti uždraustos literatūros, o turimą atiduoti valdžiai. Taip pat jis ragino dėl šių dalykų neskūsti kunigų valdžiai¹¹⁵. Atslūgus policijos dėmesiai jie atnaujino knygnešystės veiklą. 1899 m.

¹⁰⁸ Vilniaus gubernijos žandarmerijos viršininko Čerkasovo pranešimas gubernatoriui. 1898 m. balandžio 29 d., ten pat, l. 10–11.

¹⁰⁹ Vilniaus gubernatoriaus pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui. 1898 m. gegužės 29 d., ten pat, l. 1–4

¹¹⁰ Žasliai / V. R., *Ūkininkas*, 1899, Nr. 3, p. 43–44; Žasliai / Andrius Szvilpukas, *Tėvynės sargas*, 1899, Nr. 1, p. 34.

¹¹¹ Žaslių parapijiečių prašymas generalgubernatoriui. 1898 m. birželio 6 d., *LVI A*, f. 378, PS, 1898 m., b. 51, l. 6–7.

¹¹² M. Mireckio ir O. Dervinskio prašymas Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių arkivyskupui. 1898 m. birželio 18 d., ten pat, l. 13–14,

¹¹³ Vilniaus gubernijos žandarmerijos viršininko Čerkasovo pranešimas generalgubernatoriui. 1898 m. birželio 29 d., ten pat, b. 51, l. 15.

¹¹⁴ J. Tumas paskelbė susirašinėjamą šiuo klausimu tarp K. Kybelio ir A. Hrynevickio. Žr. [J. Tumas], *Protestai prieš „litvomanus“*, *Dirva-Žinydas*, 1903, Nr. 2, p. 151–154.

¹¹⁵ Vilniaus gubernijos žandarmerijos viršininko Čerkasovo pranešimas generalgubernatoriui. 1898 m. birželio 13 d., *LVI A*, f. 378, PS, 1898 m., b. 51, l. 5.

lapkričio 17 d. Vilniaus švietimo apygardos kuratorius parašė pranešimą generalgubernatoriui, kuriame nupiešė Vilniaus vyskupijos lietuvių kunigų patriotinės veiklos mastą. Duomenys buvo surinkti iš vietinių mokytojų. Kuratoriaus vizijoje Žaslai, kaip komunikacijų susikirtimo vieta, buvo šios veiklos centras, o kunigai Kybelis ir Krištonis pristatomi kaip aktyviausi knygnešystės veikėjai¹¹⁶.

Tautinė įtampa Žasliuose prigeso 1900 m., kai vikaru vietoj B. Krištonio buvo paskirtas Janas Borodzičius (1900–1901). Jis pats teigė sugebėjęs susitarti su abiejų pusių patriotais ir jo iniciatyva pagaliau imtasi naujos bažnyčios statybos, kuri buvo sustojusi dėl parapijiečių nesutarimų¹¹⁷. Lietuvių publicistai apie jo veiklą atsiliepė neigiamai, nors nepaminėjo jokių faktų¹¹⁸.

Kaimyninėje **Žiezmarių** parapijoje lietuvių kalbos religinėje praktikoje įsitvirtinimo modelis buvo panašus, tik apsieita be tokio masto įtampos. A. Burbos kunigavimas Žasliuose veikė ir Žiezmarių lietuvius – jie 1883 m. padavė prašymą vyskupui K. Hryneveckiui (1883–1885), kad pamaldose būtų įvesta lietuvių kalba ir kad būtų pakeistas klebonas¹¹⁹. Kitaip, nei žasliečių atveju, vyskupas neatsižvelgė į jų skundą. Žiezmariečiai analogišką prašymą 1894 m. pakartojo ir vyskupui A. Audzevičiui¹²⁰, bet vėl be rezultatų. A. Audzevičius tik į pagalbą lietuviškai nemokančiam arba menkai mokančiam klebonui E. Jelenevskiui (1874–1901) vikarais pradėjo skirti lietuvius.

Vienas iš šių vikarų, S. Šlamas (1898–1899), pradėjo formuoti lietuvių tautinę savimonę – mokė valstiečius lietuviškų dainų, platinė spaudą, ragino tėvus neleisti vaikų į valdiškas pradžios mokyklas. Be to, jis pradėjo kas antrą savaitę sakyti lietuviškus pamokslus. S. Šlamas pamėgino įvesti lietuviškas giesmes, bet kilo lenkų nepasitenkinimas ir šios inovacijos atsisakyta¹²¹. Vikaras J. Čaplikas (1899–1900) palaikė lietuviškų pamokslų sakymo praktiką, nors proporcijos nebuvo laikomasi – dažniau sakyti pamokslai lenkiškai¹²². 1901 m., klebonu tapus kunigui J. Augūnui (1901–1915), pusiau buvo padalyta ir paraliturgija – vieną sekmadienį giedota lietuviškai, kitą lenkiškai. Pamokslai pradėti sakyti kiekvieną sekmadienį: prieš sumą lietuviškai, o po sumos lenkiškai¹²³.

¹¹⁶ Vilniaus švietimo apygardos globėjo pranešimas generalgubernatoriui. 1899 m. lapkričio 17 d., ten pat, l. 16–17.

¹¹⁷ J. Borodzič, *Pod wozem i na wozie. Pamiętniki ks. Józefa Borodzičza, czyli kilka lat pracy duszpasterskiej na Litwie, Bialej Rusi i w głębi Rosyi*, Kraków, 1911, s. 31.

¹¹⁸ [J. Tumas], Protestai prieš „litvomanus“..., p. 154.

¹¹⁹ J. Basanavičius, *Lenkai Lietuvoje*, Chicago, 1903, p. 29; [K. Sakalauskas], *Iš Lietuvos...*, p. 147–148.

¹²⁰ Žiezmarai, *Vienybė Lietuvininkų*, 1894 08 21, Nr. 34, p. 403.

¹²¹ Žiezmariai / Sakals padangių, *Ūkininkas*, 1899, Nr. 6; S. Ž a s i n a s, *Kovoje su lenkyste...*, p. 303; Vilniaus švietimo apygardos globėjo pranešimas generalgubernatoriui apie lietuvių kunigų būrelio patriotinę veiklą. 1899 m. lapkričio 17 d., *LVIA*, f. 378, PS, 1898 m., b. 51, l. 17; Žiezmariai, *Ūkininkas*, 1899, Nr. 10, p. 154.

¹²² [J. Vileišis], Žiezmariai / Petraitis, *Ūkininkas*, 1900, Nr. 8, p. 123.

¹²³ Žiezmariai / Bebalis, *Šaltinis*, 1907 04 24 (05 07), Nr. 1, p. 300.

Švenčionyse klebonaujant Mozei Jusevičiui (1872–1903), pagal vienus duomenis, iš pradžių lietuvių kalba pridėtinėse pamaldose nebuvo vartojama, lietuviškai skaitoma Evangelija ir sakomi pamokslai¹²⁴. Pagal kitus duomenis, lietuvių kalba apeigose įvesta XIX a. 10-ajame dešimtmetyje¹²⁵. Kalbėjimo lietuviškai trukmė ir vartojimo tvarka apeigose nebuvo griežtai reglamentuota. Jos įvedimas (nesvarbu kada ir kokiomis porcijomis pravestas) nesukėlė įtampos parapijoje.

Lietuvių vikarai apie 1900 m. ėmėsi iniciatyvos visiškai išstumti lenkų kalbą iš paraliturgijos srities. Iniciatyva čia tikriausiai priklausė Placidui Šarkauskui (1899–1902), kurio įtakoje buvo panaikinti giedojimai lenkų kalba. Švenčionių miestelėnai lenkai 1901 m. parengė skundą vyskupui, bet tuo tarpu įsikūso klebonas M. Jusevičius ir formalizavo pamaldų tvarką: vieną sekmadienį paraliturgija ir pamokslai turėjo būti lietuviški, kitą lenkiški. Anot lenkų pusės, vikarai nebuvo linkę griežtai laikytis šios tvarkos ir, naudodamiesi griežtų normų nebuvimu, ją pažeidinėdavo. Klebonas neleisdavo jiems paimti viršų. Šioje istorijoje krinta į akis septyniasdešimtmečio klebono nesugebėjimas sudrausminti nacionalistiškai nusiteikusių vikarų. 1903 m. vasarį Moze Jusevičius mirė. Tuo metu vikaravo Jonas Karvelis ir Antanas Matevičius. Jų iniciatyva po klebono laidotuvių kuriam laikui lenkų kalba vėl buvo pašalinta iš paraliturgijos. Lenkai tuoj pat pasiskundė valdytojui V. Radziminskiui-Fronckevičiui¹²⁶. Administratoriumi tapęs J. Karvelis (1903–1904) tikriausiai buvo įgaliotas atkurti 1901 m. tvarką, ką ir atliko¹²⁷.

Strūnaiyje iki 1897 m. pridėtinės pamaldos vyko tik lietuviškai, pamokslai taip pat sakyti tik lietuviškai¹²⁸. Klebonas Konstantinas Vaškevičius (1897–1902) atsižvelgė į lenkakalbių poreikius ir pravedė radikalią reformą: vieną savaitę giedojimai ir pamokslai vykdavo lenkiškai, kitą lietuviškai. Parapijiečių nepasitenkinimo šia tvarka nekilo¹²⁹. Ši reforma sutvirtino lenkų tautinę savimonę. Naujas klebonas Aleksas Ravevičius (1902–1906) panaikino lenkiškus pamokslus, be to, būdamas antilenkiško nusiteikimo, nebuvo objektyvus lenkų atžvilgiu. Šie buvo nepatenkinti, bet reagavo tik sulaukę naujo vyskupo¹³⁰.

¹²⁴ 1884 m. duomenys apie pridėtinių pamaldų kalbą..., l. 26. Giedojimai atsirado vėliau – Suraszas lietuviszkų parakvijų Vilniaus Vyskupystėje..., p. 156.

¹²⁵ [V. Mickevičius-Kapsukas], Vilniaus gubernijos lietuviai..., p. 61; Švenčionių lenkų skundas V. Radziminskiui-Fronckevičiui. 1903 m. vasario 28 d., *LVI A*, f. 604, ap. 1, b. 10381, l. 1.

¹²⁶ Ten pat, l. 1–4.

¹²⁷ Bažnytinės komisijos dėl neramumų Švenčionių bažnyčioje tyrimo išvados. 1908 m. spalio 17 d., ten pat, l. 27–28.

¹²⁸ J. LebiŃka, Lietuvių kalba...; Suraszas lietuviszkų parakvijų Vilniaus Vyskupystėje...; Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje, *Žinyčia*, 1901, Nr. 3, p. 58.

¹²⁹ Kun. K. Vaškevičiaus pranešimas S. Zvierovičiui. 1902 m. vasario 8 d., *LVI A*, f. 604, ap. 1, b. 10823, l. 2.

¹³⁰ Strūnaičio lenkų parapijiečių skundas Vilniaus vyskupui E. von Ropui. Gautas 1906 m. rugpjūčio 17 d., ten pat, ap.1, b. 10823, l. 3–4; Strūnaičiai / B., *Vilniaus žinios*, 1906 09 01 (14), Nr. 192, p. 3.

Visais šešiais atvejais lietuvių kunigai stengėsi ugdyti lietuvių tautinę savimonę, mobilizuoti jų spaudimo grupes ir represuoti lenkų religinius poreikius. Šie veiksmai keturiose parapijose sukėlė konfliktus, kuriuose aktyviai reišėsi lietuvių ir lenkų parapijiečių grupės. Dviem atvejais S. Zvierovičius reagavo palaikydamas lenkakalbių pusę ir radikaliems lietuvių klebonams jų veikla kainavo degradaciją į vikarus. Vienu atveju, kai į konfliktą buvo įpainioti valdžios bei stačiatikių atstovai, jis neatsižvelgė į lenkų spaudimo grupės veiksmus ir palaikė lietuvių kunigus.

Pietryčių Lietuvos atvejis

Dar vienas etniškai mišrus Vilniaus vyskupijos regionas sutapo su Rodūnios dekanatu ir apėmė didelę dalį Vyšniavo dekanato bei šiaurinę Lydos dekanato dalį. Lietuvių istoriografijoje įsitvirtinusi tradicija šį regioną vadinti Pietryčių Lietuva. Lietuvių nutautėjimas čia daugeliu atvejų vyko ne tampant lenkakalbiais, bet dvikalbiais ar trikalbiais. Kitaip tariant, regione vyko kalbinė difuzija – dominuojanti kalba amžininkų buvo pavadinta paprastąja (*po-prostu*), o ją kalbantieji – tuteišiais. Vietiniai gyventojai sunkiai pasidavė lenkų bei lietuvių nacionalistų siekiui suraikyti Pietryčių Lietuvą pagal aiškaus tautinio apsisprendimo principus, pastangoms juos integruoti į moderniąsias tautas. Kuo šios pastangos intensyvėjo, tuo labiau parapijose ryškėjo tautiškai save aiškiai identifikuojančios lenkų ir lietuvių spaudimo grupės. Tai išryškėjo E. von Ropo vyskupavimo laikotarpiu, o S. Zvierovičiaus laikais, kai nacionalistinės propagandos plėtra dar nebuvo intensyvi, regione buvo ramu. Lietuviškų pridėtinių pamaldų nebuvo nė vienoje parapijoje, nuo kunigų iniciatyvos priklausydavo nereguliarūs pamokslai ar lietuviški Evangelijos skaitiniai. Vietiniai gyventojai nesipriešindavo šioms inovacijoms.

Išimtis buvo **Benekainys**. 1900 m. vasarą tenykštį kleboną Tadeuszą Zahorskį (1896–1905) pavadavo ką tik į Vilniaus vyskupiją persikėlęs kunigas Ignas Kazakevičius, kuris ėmėsi iniciatyvos įvesti Evangelijos skaitinius lietuviškai. Klebonas sutiko su šiuo eksperimentu. Parapijiečiai buvo nepatenkinti nauja praktika. Pagal kunigą Zahorskį, jo pavaduotojas pats atsisakęs šių skaitinių, pagal patį I. Kazakevičių, jam tai uždraudęs vyskupijos administratoriaus pareigas ėjęs prelatas Karolis Bajko (S. Zvierovičius buvo išvykęs į *ad limina* vizitą Romon)¹³¹. Lieka neaišku, kodėl parapijiečiai buvo nepatenkinti naujove, kai jų kaimynai, nors ir laikė lietuvių kalbą nelabai tinkama religiniam gyvenimui, bet nereišė atviro nepasitenkinimo. Įtakos galėjo turėti ne kartą šiame regione fiksuotas vietinių lietuvių priešiškus žemaičių ir aukštaičių tarmėms, bažnyčiose skambančioms iš kunigų lūpų. Įvairūs stebėtojai pastebėjo, jog

¹³¹ Eišiškiečiai / Ne Eišiškietis, *Vilniaus žinios*, 1905 04 27 (05 10), Nr. 104, p. 2; T. Zahorski, Odpowiedź księdzu B-tisowi, *Kurjer Litewski*, 1905 09 20 (10 03), Nr. 16, s. 1; I. Kazakevičius, Atvairas laiškas kun. Zahorskiui, *Vilniaus žinios*, 1905 11 02 (15), Nr. 257, p. 2.

„jie visiškai nesupranta savo dvasininkų, kurie jiems pamokslus sako gryna lietuvių kalba“¹³², be to, „jie kitų tarmių nepripažįsta ir tose tarmėse rašytų knygų nenori skaityti, sakydami, jog jos yra pagoniškos“¹³³. I. Kazakevičius buvo žemaitis.

Išvados

Tyrimo objektu pasirinktos 23 tautiškai mišrios parapijos, kuriose vyskupo Stefano Zvierovičiaus laikais (1897–1902) kalbiniai pokyčiai sukėlė įtampą ar konfliktus. Daugumoje atvejų kalbinės praktikos kaitą inicijavo patriotiškai nusiteikę lietuvių kunigai. Šią kaitą lydėjo veikla, nukreipta į modernios lietuviškos savimonės ugdymą. Dažnai tai sukeldavo neramumus parapijose ir ne visada sugebėta su tokiais iššūkiais susitvarkyti.

Tyrimo keliama hipotezė, jog tuo metu apie pora dešimčių lietuvių kunigų galėjo veikti daugiau ar mažiau konsoliduoti ir *galėjo būti* jungiami bičiulystės, bendros ideologijos bei tikslo – sustabdyti lenkėjimą Vilniaus vyskupijoje. Šiai hipotezei pagrįsti trūksta tiesioginių įrodymų, bet išlieka jos tikėtino prieda.

Lietuvių parapijiečių grupelės į konfliktines situacijas dažniausiai išiveldavo inspiruojamos lietuvių kunigų. Lenkų (ar lenkakalbių) parapijiečių įsijungimo į nacionalistinius konfliktus inspiracijos lieka nežinomos. Lenkų atveju inspiracijos šaltiniu taip pat galėjo būti lietuvių kunigai – jie aktyvuodavo daugiau ar mažiau spontaniškus gynybinius refleksus. Abiejose pusėse aktyvūs buvo visi socialiniai sluoksniai, kas iliustruoja nacionalizmo ideologijos poveikumą.

Lietuvių spauda jos draudimo sąlygomis negalėjo aktyviai reaguoti į aktualijas. Joje ryškiau atsispindėjo tik konfliktai Kalviuose bei Butrimonyse. Šios publikacijos platino viziją, jog lietuvybė Vilnijoje atsigauna. Ji reiškė neginčijamą paramą kuni-gams patriotams, tautos „žadintojams“, nesvarbu kokiomis aplinkybėmis jie beveiktų. Kunigų nubaudimai buvo naudingi kankinių, kovojusių labiausiai pažeidžiamose lietuvybės erdvėse ir kentusių nuo lenkomaniškos vyskupijos valdžios, mitologemos konstravimui.

Vyskupo S. Zvierovičiaus reakcija į plačią ir staiga išplitusią jaunų lietuvių kunigų veiklą nebuvo vienareikšmiška, kaip kad įprasta teigti lietuviškoje istoriografijoje. Už savo prolietuvišką veiklą klebono statusą prarado ir nelietuviškose bei skurdesnėse parapijose vikarauti buvo paskirti tik du lietuvių kunigai – Petras Čelkys ir Ignotas Šoparas. Tai leido jiems užimti vietą tautinio sąjūdžio martirologijoje, kurtoje tuo-

¹³² Lydos dekanas kun. J. Škopo pranešimas E. von Ropui. 1907 m. vasario 23 d., *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 2837, l. 12–13.

¹³³ [S. S t a k e l ē], Verenava–Balatna / Kun. Adamavietis, *Vilniaus žinios*, 1906 03 24 (04 06), Nr. 63, p. 4.

metinės lietuvių spaudos puslapiuose. Tokius vyskupo veiksmus galėjo sąlygoti jo ir konsistorijos siekis vengti neramumų, leidusių įsikišti pasaulietinei valdžiai.

Daugumoje konfliktinių atvejų vyskupas arba palaikydavo lietuvių kunigų veiksmus, arba stengėsi stabilizuoti padėtį konfliktinėse parapijose be disciplininių priemonių. Keturiuose parapijose lietuviai buvo atsidūrę skriaudžiamųjų pusėje, bet dviem atvejais jis stengėsi (tiesa, nelabai ryžtingai ir nesėkmingai) keisti padėtį lietuvių naudai. Šios išvados leidžia užginčyti istoriografinę klišę apie antilietuvišką S. Zvierovičiaus laikyseną. Apskritai S. Zvierovičiaus ir vyskupijos valdytojo V. Radzimirskio-Fronckevičiaus (1902–1904) reakcijos nerodo, kad jie turėjo vientisą strategiją sprendžiant nacionalizmo įsiveržimo į religinį gyvenimą problemas. Jų reakcijos išsidėsto plačiame spektre nuo neramumų šaltinių pašalinimo (Kalviuose ir Butrimonyse) iki reformų, akivaizdžiai pažeidusių lenkakalbių teises, parėmimo (Gelvonai).

PROMOTION OF LITHUANIAN IN RELIGIOUS LIFE OF VILNIUS REGION DURING SERVICE OF BISHOP STEFAN ZWIEROWICZ (1897–1902)

Summary

KĘSTUTIS RAŠKAUSKAS

The study attempts to review the belief deeply rooted in the Lithuanian historical writings regarding the anti-Lithuanian position of Vilnius Bishop Stefan Zwierowicz (1897–1902). It is commonly believed that he was against Lithuanisation of the language of paralithurgy and sermons pursued by the young generation of patriotic Lithuanian priests. In this manner he contributed to the deepening Polonisation of Vilnius Region.

23 multinational parishes where linguistic changes at the time of the bishop in question caused tensions or conflicts were chosen as the object of the study. In most cases the linguistic practice change was initiated by patriotically-spirited Lithuanian priests. Lithuanisation of the paralithurgy and sermon language was perceived as a means for educating the modern Lithuanian consciousness. Such actions would often trigger unrest in parishes and priests did not always manage to deal with such challenges. Conflicts would occur because small groups of Lithuanian and Polish parishioners formed and either supported or opposed to the actions of parish priests. Such groups were shaped from various social strata, which illustrates effectiveness of the nationalism ideology.

The reaction of Bishop Zwierowicz to the broad and suddenly outspread activities of young Lithuanian priests was not as straightforward as is commonly suggested in the Lithuanian historiography. Only two Lithuanian priests, namely P. Čelkys and I. Šoparas, lost their position of parish priests for their pro-Lithuanian activities and were appointed as vicars in non-Lithuanian and poorer parishes. Meanwhile the number of priests who actively joined nationalistic activities reached nearly a couple

dozens. In most cases of clashes the bishop either supported actions of Lithuanian priests or attempted to stabilise the situation without disciplinary measures. In four parishes Lithuanians appeared to be the offended party and in two cases the bishop tried (though not very decisively and unsuccessfully) to change the situation for the benefit of the Lithuanians.

The research data allows challenging the historiographic cliché about the anti-Lithuanian position of Zwierowicz. Vilnius bishops and rulers in late nineteenth and early twentieth century did not have a uniform strategy for dealing with problems triggered by penetration of nationalism into the religious life. Their reactions widely range between elimination of causes for unrest and support of reforms clearly violating rights of Polish speakers.

Gauta 2008 m. kovo mėn.

Kęstutis R a š k a u s k a s – istorijos magistras, Vytauto Didžiojo universiteto doktorantas. Tyrimų kryptys – lietuvių-lenkų santykiai XIX–XX a. sandūroje, sovietinės Lietuvos inteligentija.

Adresas: VDU, Humanitarinių mokslų fakultetas, Istorijos katedra, Donelaičio g. 52, Kaunas, LT-44244.

El. paštas: k.raskauskas@gmail.com